ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

1

DR W. REICH

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΝΤΡΕΑ ΖΕΒΓΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ: Λ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ

€ 10

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ
1

497.

DR W. REICH

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΝΤΡΕΑ ΖΕΒΓΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ: Λ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΒΕΡΑΝΖΕΡΟΥ 29
ΑΘΗΝΑ 1935

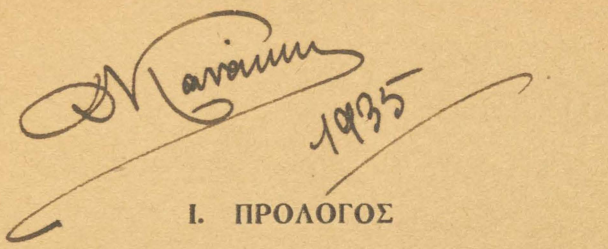

Ι. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μεταξὺ τῆς ψυχανάλυσης τοῦ Φρόϋντ καὶ τοῦ διαλεχτικοῦ ὑλισμοῦ τοῦ Μὰρξ καὶ Ἔνγκελς ὑπάρχουν δεσμοί ; Σκοπὸς τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι ν' ἀπαντήσει στὸ ἐρώτημα τοῦτο καὶ νὰ ἀνεύρει τοὺς δεσμοὺς αὐτούς, ἂν ὑπάρχουν. Ἡ ἀπάντησή μας θὰ ἐπιτρέψει ἐπίσης νὰ ποῦμε ἂν εἶναι δυνατὴ μιὰ συζήτηση γιὰ τὶς σχέσεις τῆς ψυχανάλυσης μὲ τὴν προλεταριακὴ ἐπανάσταση καὶ τὴν πάλη τῶν τάξεων.

Μόλις ἐγκαταλείψει κανεὶς τὸ εἰδικὸ πεδίο τῆς ψυχανάλυσης, μόλις, κυρίως, προσπαθήσει νὰ τὴν ἐφαρμόσει στὰ κοινωνικὰ προβλήματα, σχηματίζει κατ' ἀνάγκην μιὰ κοσμοθεωρία (Weltanschauung) ἕνα εἶδος φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία αὐτὴ παίρνει τότες μορφὴ ψυχολογικοῦ συστήματος, συστήματος πού, ἀντίθετα πρὸς τὸ μαρξισμό, κηρύττει τὴ βασιλεία τοῦ λογικοῦ καὶ διατείνεται ὅτι θὰ βελτιώσει τὸ μέλλον τῆς κοινωνίας μὲ μιὰ ὀρθολογικὴ διαρρύθμιση τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων καὶ μὲ μιὰ διαπαιδαγώγηση πού θὰ ἔτεινε στὴ συνειδητὴ δάμαση τῶν ἐνστίκτων. Αὐτὸς ὁ οὐτοπικὸς ὀρθολογισμὸς—πού προδίδει ἄλλωστε μιὰ ἰντιβιντουαλιστικὴ [ὑποκειμενικὴ] ἀντίληψη τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου—δὲν εἶναι οὔτε πρωτότυπος, οὔτε ἐπαναστατικὸς καὶ ξεπερνᾶ τὴ δικαιοδοσία τῆς ψυχανάλυσης. Ἡ τελευταία αὐτή, κατὰ τὸν ὁρισμὸ αὐτοῦ τοῦ ἱδρυτῆ της, εἶναι, ἁπλούστατα, μιὰ ψυχολογικὴ μέθοδος πού, χρησιμοποιώντας ἐπιστημονικὲς

μεθόδους, ζητεῖ νὰ περιγράψει καὶ νὰ ἐξηγήσει τὴν ψυχικὴ ζωή, θεωρούμενη ὡς μιὰ ἰδιαίτερη περιοχὴ τῆς φύσης. Μὴ ὄντας σύστημα φιλοσοφικό, μὴ ὄντας κὰν ἱκανὴ νὰ δημιουργήσει τέτοιο, ἡ ψυχανάλυση δὲ θὰ μποροῦσε οὔτε ν' ἀντικαταστήσει, οὔτε νὰ συμπληρώσει τὴ ματεριαλιστικὴ (ὑλιστικὴ) ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. Φυσικὴ ἐπιστήμη, αὐτή, δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὶς ἱστορικὲς θεωρίες τοῦ Μάρξ.

Τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο τῆς ψυχανάλυσης εἶναι ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔγινε κοινωνικὸ ὄν. Δὲν ἐνδιαφέρεται μὲ τὸν ψυχισμὸ τῶν μαζῶν παρὰ καθ' ὅσον ἐμφανίζονται σ' αὐτὸν ἀτομικὰ φαινόμενα (τὸ πρόβλημα τοῦ ἀρχηγοῦ, λ. χ.), καθ' ὅσον, ἀπὸ τὰ πειράματά της πάνω στὸ ἄτομο, μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὶς ἐκδηλώσεις τῆς «ψυχῆς τῶν μαζῶν», ὅπως τὸ φόβο, τὸν πανικό, τὴν ὑποταγή, κλπ. Φαίνεται, ὅμως, πὼς τὸ φαινόμενο τῆς ταξικῆς συνείδησης τῆς εἶναι σχεδὸν ἀπρόσιτο· καὶ προβλήματα, ὅπως τὸ μαζικὸ κίνημα, ἡ πολιτική, ἡ ἀπεργία, ποὺ ἀνήκουνε στὴν ἁρμοδιότητα τῆς κοινωνιολογίας, ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν ψυχαναλυτικὴ μέθοδο. Δὲ μπορεῖ, λοιπόν, ν' ἀντικαταστήσει τὴν κοινωνιολογία, οὔτε καὶ νὰ δημιουργήσει ἐξ ἑαυτῆς μιὰ κοινωνιολογικὴ θεωρία. Ὡστόσο μπορεῖ, ἀπέναντι τῆς κοινωνιολογίας, νὰ παίξει τὸ ρόλο βοηθητικῆς ἐπιστήμης, ὑπὸ μορφὴ λ.χ. κοινωνικῆς ψυχολογίας.

Ἡ ψυχανάλυση μπορεῖ νὰ ἀνακαλύψει τὰ μὴ ἔλλογα [ἄλογα] ἐλατήρια ποὺ παρακινοῦν ἕνα χαρακτῆρα ἀρχηγοῦ (1) νὰ προσχωρήσει στὸ σοσιαλισμὸ μᾶλλον παρὰ στὸν ἐθνικισμὸ καὶ ἀντίστροφα. Μπορεῖ ἐπίσης νὰ διακρίνει τὴν ἐπίδραση τῶν κοινωνικῶν ἰδεολογιῶν στὴν ψυχικὴ ἀνάπτυξη τοῦ

(1) Βλ. E. Kohn : «Lassalle, le chef», Éditions psychanalytiques internationales, 1926.

ἀτόμου. Ἔχουνε δίκιο, λοιπόν, οἱ μαρξιστὲς κριτικοὶ ὅταν ἐπικρίνουν πολλοὺς ψυχαναλυτὲς ὅτι θέλουν νὰ ἐξηγήσουνε ὅ,τι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὴ βοήθεια αὐτῆς τῆς μεθόδου· ἔχουν ὅμως ἄδικο ὅταν συνταυτίζουν τὴ μέθοδο μ' ἐκεῖνους ποὺ τὴν ἐφαρμόζουν κι' ὅταν φορτώνουν σ'αὐτὴν τὰ λάθη τῶν τελευταίων.

Φτάνουμε, λοιπόν, ἔτσι νὰ καθορίσουμε μιὰ ἀναγκαία διάκριση—ποὺ στὴ μαρξιστικὴ φιλολογία δὲ φαίνεται, δυστυχῶς, πάντοτε μὲ σαφήνεια—μεταξὺ τοῦ μαρξισμοῦ-κοινωνιολογίας καὶ τοῦ μαρξισμοῦ θεωρουμένου ὡς μεθόδου καὶ φιλοσοφικοῦ συσιήματος (1). Ἡ μαρξιστικὴ κοινωνιολογία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μαρξιστικῆς μεθόδου στὴν κοινωνικὴ ζωή. Ὡς ἐπιστήμη ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἰσοδύναμη μὲ τὴν μαρξιστικὴ κοινωνιολογία : ἡ μία πραγματεύεται ψυχικὰ φαινόμενα ἡ ἄλλη κοινωνικά, ἂν δὲ συμβαίνει νὰ παρέχουν ἀμοιβαῖα τὴ βοήθειά τους, τοῦτο γίνεται μόνο καθ' ὅσον τὸ κοινωνικὸ γεγονὸς πρέπει νὰ διερευνηθεῖ στὸν τομέα τοῦ ἀτομικοῦ ψυχισμοῦ, καὶ ἀντίστροφα. Ὁ μαρξισμὸς δὲ θὰ μποροῦσε, δηλαδή, νὰ ἐξηγήσει μιὰ νεύρωση, μιὰ διαταραχὴ στὴν ἱκανότητα πρὸς ἐργασία ἢ μιὰ προσβολὴ τῆς σεξουαλικότητας [φυλετισμοῦ]. Τὰ πράγματα, ὅμως, εἶναι ἐντελῶς διάφορα, ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ διαλεχτικὸ ὑλισμό. Ἐδῶ δύο εἶναι τὰ ἐνδεχόμενα : ἢ ἡ ψυχανάλυση ἀντιτίθεται στὸ μαρξισμὸ ὡς μέθοδος—στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ ἦταν ἰδεαλιστικὴ καὶ ἀντιδιαλεχτικὴ—ἢ μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ, ὅτι στὸ εἰδικό της πεδίο ἡ ψυχανάλυση ἀνακάλυψε πραγματικὰ τὸ δι-

(1) Φυσικὰ ἡ μέθοδος καὶ ἡ ἐπιστήμη στὴν πραχτικὴ δὲν ξεχωρίζουνται ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη· ἀλληλοδιαπερῶνται. Ἡ διάκριση δὲν χρησιμεύει παρὰ στὴν κατανόηση τῶν ἐννοιῶν.

αλεχτικὸ ματεριαλισμὸ καὶ ἀνέπτυξε ἀντίστοιχες θεωρίες—ἀσυνειδήτως, ἄλλωστε, ὅπως τόσες ἄλλες φυσικὲς ἐπιστῆμες. Ἀπὸ τὴν ἄποψη λογικῆς μεθόδου ἡ ψυχανάλυση ἢ θὰ ἀντιτίθεται πρὸς τὸ μαρξισμὸ ἢ θὰ συμφωνεῖ μαζύ του. Στὴν πρώτη περίπτωση, δηλαδὴ ἂν τὰ ψυχαναλυτικὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι διαλεχτικὰ καὶ ματεριαλιστικά, ὁ μαρξισμὸς ὀφείλει νὰ ἀπορρίψει αὐτὴ τὴ θεωρία· μὰ στὴ δεύτερη περίπτωση, ξαίρει ὅτι ἔχει νὰ κάνει μὲ μιὰ ἐπιστήμη ποὺ δὲν ἔρχεται σ' ἀντίθεση μὲ τὸ σοσιαλισμό.

Δυὸ ἀντιρήσεις διατυπώθηκαν ἐκ μέρους τῶν μαρξιστῶν κατὰ τῆς ψυχανάλυσης ὡς συστήματος ἱκανοῦ νὰ διεκδικηθεῖ ἀπὸ τὸ σοσιαλισμό :

1. Ὅτι εἶναι ἕνα φαινόμενο ἀποσύνθεσης τῆς παρακμάζουσας μπουρζουαζίας.—Ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ προδίδει ἕνα χᾶσμα στὴ διαλεχτικὴ ἀντίληψη τῆς ψυχανάλυσης. Μήπως ἡ μαρξιστικὴ κοινωνικὴ θεωρία δὲν ὑπῆρξε κι' αὐτὴ ἕνα «φαινόμενο ἀποσύνθεσης» τῆς μπουρζουαζίας ; Ὑπῆρξε «φαινόμενο ἀποσύνθεσης» κατὰ τοῦτο : ὅτι δηλ., δὲ θὰ ἐμφανιζόταν ποτὲ ἂν δὲν ὑπῆρχε ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς, μὰ ὑπῆρξε ἐπίσης ἡ ἀναγνώριση, ταυτόχρονα δὲ καὶ τὸ ἰδεολογικὸ σπέρμα τῆς νέας οἰκονομικῆς τάξης ποὺ ἀναπτύσσονταν στοὺς κόλπους τῆς παλιᾶς. Θὰ ξαναγυρίσουμε ἀργότερα στὴν κοινωνιολογικὴ ἄποψη τῆς ψυχανάλυσης. Γιὰ τὴν ὥρα θὰ ἐπικαλεσθοῦμε τὸν μαρξιστὴ Βιτφόγκελ, ποὺ ἀναιρεῖ αὐτὴ τὴν ἀντίρρηση καλύτερ' ἀπ' ὅ,τι θὰ τὸ κάναμ' ἐμεῖς : (1)

«Μερικοὶ μαρξιστὲς κριτικοὶ—οἱ «εἰκονοκλάστες» —δὲ σκοτίζονται διόλου, ὅταν πρόκειται νὰ ἐκφέ-

(1) Wittfogel : La Science dans la société bourgeoise, σελ. 18.

ρουν κάποια κρίση γιὰ τὴ σύχρονη ἐπιστήμη. Μὲ σπαθωτὴ φωνὴ καὶ χειρονομίες ἀποφαίνονται : «Ἀστικὴ ἐπιστήμη !» καὶ γι' αὐτοὺς οἱ δυὸ αὐτὲς λέξεις κανονίζουν ὅλο τὸ ζήτημα. Μιὰ τέτοια μέθοδος (ἂν μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ μέθοδος !) δουλεύει μὲ βάρβαρα ἐργαλεῖα. Ἀπὸ τὸν Μὰρξ καὶ τὴ διαλεχτική του σκέψη δὲν πῆρε, ἀλλοίμονο, παρὰ μόνο τὸ ὄνομα. Ὁ διαλεχτικὸς ξαίρει πὼς ἡ κουλτούρα [ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς] δὲν εἶναι ἕνα ὁμοειδὲς σύνολο. Ξαίρει πὼς κάθε κοινωνικὸ καθεστὼς ἔχει τὶς ἀντιφάσεις του καὶ πὼς στοὺς κόλπους του ἀναπτύσσονται τὰ σπέρματα νέων κοινωνικῶν ἐποχῶν. Συνεπῶς ὁ διαλεχτικὸς δὲ θεωρεῖ ὡς κατώτερες ἀξίες καὶ δὲν πιστεύει ὡς ἀχρησιμοποίητα στὴ μέλλουσα κοινωνία ὅσα ἀπὸ ἀστικὰ χέρια ἔγιναν στὴν ἐποχὴ τῆς μπουρζουαζίας».

2. Ὅτι εἶναι ἰδεαλιστικὴ ἐπιστήμη.—Ἂν οἱ κριτικοὶ εἶχαν κάπως εὐρύτερες γνώσεις θ' ἀπέφευγαν ἴσως αὐτὴ τὴν κρίση. Μὲ λίγη ἀντικειμενικότητα δὲν θὰ ξεχνοῦσαν πὼς στὴν ἀστικὴ κοινωνία, κάθε ἐπιστήμη, ὁσοδήποτε ματεριαλιστικὴ κι' ἂν εἶναι στὴ βάση της, δίνει καὶ πρέπει νὰ δίνει ἔδαφος σὲ ἰδεαλιστικὲς διαστρεβλώσεις. Στὴ διαμόρφωση τῆς θεωρίας, ὅπου ἀπομακρύνεται κανεὶς ἀναγκαστικά, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστο, ἀπ' τὸν ἐμπειρισμό, νοοῦνται οἱ ἰδεαλιστικὲς παρεκκλίσεις χωρίς, γι' αὐτό, νὰ παρερμηνεύουμε τὴν πραγματικὴ φύση τῆς ἐπιστήμης. Ὁ Γιούρινετς [Jurinetz] κατανάλωσε κάμποσο καιρὸ προσπαθώντας ἀκριβῶς νὰ τονίσει τὶς ἰδεαλιστικὲς διαστρεβλώσεις στὴν ψυχανάλυση· φυσικὰ ὑπάρχουνε καὶ πολλές· μὰ δὲν εἶν' αὐτὸ τὸ ζήτημα· στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τὰ οὐσιώδη συστατικὰ τῆς θεωρίας, γιὰ τὶς βασικὲς θεωρίες περὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων.

Συχνότατα ἐπικαλοῦνται τὴν ψυχανάλυση στὴ συζήτηση περὶ τῶν ρεφορμιστικῶν ρευμάτων στὴν πολιτική. Ἀντλοῦνται δὲ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τ' ὅτι ἡ ρεφορμιστικὴ φιλοσοφία ἀναφέρεται συχνό-

τατα στὴν ψυχανάλυση—ὁ ντὲ Μὰν λ.χ. ἐκμεταλλεύθηκε κατὰ τρόπο ἀντιδραστικὸ τὴν ψυχανάλυση κατὰ τοῦ μαρξισμοῦ. Ὅμως ἐγὼ ἰσχυρίζομαι—καὶ μπορῶ ν' ἀναφέρω ὡς παράδειγμα τοὺς μαρξιστὲς τῆς ἀριστερᾶς—ὅτι μπορεῖ κανείς, ὅταν θέλει, νὰ ἀντιπαρατάσσει τὸ «μαρξισμό» κατὰ τοῦ μαρξισμοῦ κατὰ τρόπο ἐπίσης ἀντιδραστικό. Μὰ ἕνας κριτικὸς γνωρίζοντας πραγματικὰ τὴν ψυχανάλυση, δὲ θὰ σκεφτόταν ποτὲ νὰ συνδυάσει τὴν «ψυχανάλυση» τοῦ ντὲ Μὰν [de Man] μὲ τὴν ψυχανάλυση τοῦ Φρόϋντ [Freud]. Διερωτᾶται κανεὶς τί τὸ κοινὸ μπορεῖ νὰ ἔχει ὁ αἰσθηματικὸς σοσιαλισμὸς τοῦ ντὲ Μὰν μὲ τὴ θεωρία τῆς λίμπιντο [libido] (1), ἀκόμη κι' ὅταν ἐπικαλεῖται τὴν ψυχανάλυση ποὺ ποτὲ δὲν κατανόησε. Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο θὰ προσπαθήσω νὰ καταδείξω, ὅτι στὰ χέρια τῶν ρεφορμιστῶν, ἡ ψυχανάλυση ἔχει τὴν ἴδια τύχη μὲ τὸν ὀρθόδοξο μαρξισμό : ἐκφύλιση καὶ ρευστοποίηση.

Θὰ ἐξετάσουμε στὴ σειρὰ τὰ ἑξῆς θέματα :

1) Ἡ ματεριαλιστικὴ βάση τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας.

2) Ἡ διαλεχτικὴ στὴν ψυχικὴ ζωή.

3) Ἡ κοινωνιολογικὴ θέση τῆς ψυχανάλυσης.

---

(1) Σ.τ.μ. Ὁ ἑλληνικὸς ἐπιστημονικὸς ὅρος τῆς libido εἶναι τὰ ἀνακριβῆ «θυμικόν», «ἔρως,» «αἴμερος» κλπ. σημαίνει δὲ τὸ γενετήσιο (σεξουαλικὸ) ἔνστικτο, ἢ μᾶλλον τὸ σύνολο τῶν ἐνστίκτων καὶ τάσεων τῶν ἀναφερομένων στὴ γενετήσια διέγερση. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ὅρος ἐπεκράτησε διεθνῶς καὶ σὲ μᾶς ἀπεδόθη, ὡς τὴν ὥρα, ἐλλειπῶς, θὰ τὸν χρησιμοποιοῦμε μὲ τὴ ξενική του ἔκφραση.

II. ΟΙ ΜΑΤΕΡΙΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΕΣ ΙΔΕΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΡΕΒΛΩΣΕΙΣ.

Προτοῦ δείξουμε τί μεγάλη πρόοδο ἀντιπροσωπεύει ἡ ψυχανάλυση ἀπὸ ματεριαλιστικὴ ἄποψη, σχετικὰ μὲ τὴν ἰδεαλιστικὴ κυρίως καὶ φορμαλιστικὴ ψυχολογία ποὺ προηγήθηκε, πρέπει νὰ παραμερίσουμε ὁριστικὰ μιὰ ἀπατηλὴ «ματεριαλιστικὴ» ἀντίληψη περὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἀντίληψη ἀρκετὰ διαδεδομένη ἀκόμη καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς μαρξιστικοὺς κύκλους. Πρόκειται περὶ τοῦ μηχανικοῦ ματεριαλισμοῦ, ὅπως τόνε δίδασκαν οἱ γάλλοι ματεριαλιστὲς τοῦ 18ου αἰῶνα κι' ὁ Μπύχνερ [Büchner] κι' ὅπως ἐπέζησε στὶς θεωρίες τοῦ χυδαίου ματεριαλισμοῦ (1). Κατὰ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ οἱ ψυ-

(1) «Ὁ ὑλισμὸς τοῦ περασμένου αἰῶνα ἤτανε κατὰ μέγα μέρος μηχανικὸς γιατὶ ἐκείνη τὴν ἐποχή, ἀπ' ὅλες τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες μονάχα ἡ μηχανική... εἶχε φτάσει σὲ ὡρισμένο ἀποτέλεσμα. Ἡ χημεία δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη παρὰ στὴν πρωτόγονη, φλογιστικὴ μορφή της. Ἡ βιολογία ἤτανε στὰ σπάργανα· ὁ φυτικὸς καὶ ζωικὸς ὀργανισμὸς ἐλάχιστα εἶχε μελετηθεῖ καὶ ἐξηγεῖτο μὲ καθαρῶς μηχανικὰ αἴτια. Γιὰ τοὺς ὑλιστὲς τοῦ 18ου αἰῶνα, ὁ ἄνθρωπος ἤτανε μιὰ μηχανή, ὅπως τὸ ζῶο γιὰ τὸν Ντεκάρτ [Descartes]. Ἡ ἀποκλειστικὴ αὐτὴ ἐφαρμογὴ τῆς μηχανικῆς σὲ φαινόμενα χημικὰ καὶ ὀργανικά, στὰ ὁποῖα οἱ μηχανικοὶ νόμοι ἐπενεργοῦσαν βεβαίως, μὰ περνοῦσαν σὲ δεύτερη μοῖρα μπροστὰ σὲ νόμους ἄλλους, ἀνώτερους, ἀποτελεῖ μιὰ εἰδικὴ ἀλλ' ἀναπόφευκτη γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στενότητα τοῦ κλασικοῦ γαλλικοῦ ὑλισμοῦ». (Φρ. Ἔνγκελς: «Λουδοβῖκος Φόϋερμπαχ καὶ τὸ τέλος τῆς κλασικῆς φιλοσοφίας». [Πρβλ. ἑλλ. μετ. σελ. 72—3 καὶ γαλλ. ἔκδ. «Le Revues» σελ. 60].

χικὲς λειτουργίες [processus] δὲν ἔχουνε τίποτε τὸ ὑλικὸ καθ' ἑαυτές· ὁ συνεπὴς ματεριαλισμὸς δὲν ἀνευρίσκει στὸν ψυχισμὸ παρὰ φυσικὰ καὶ μόνο φαινόμενα. Γιὰ μερικοὺς ματεριαλιστές, ἡ ἔννοια καὶ μόνη τοῦ «πνεύματος» ἐμφανίζεται σὰ μιὰ ἰδεαλιστικὴ καὶ δυαδιστικὴ [dualiste] πλάνη, πρᾶμα ποὺ ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς τὴν ὀξύτατη ἀντίδραση κατὰ τοῦ πλατωνικοῦ ἰδεαλισμοῦ ποὺ κατέφυγε στὴν ἀστικὴ φιλοσοφία. Δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα — κηρύττουν — τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ ὑλικό, ἀλλὰ τὰ φυσικὰ δεδομένα ποὺ ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτό, δηλαδὴ ὄχι τὰ ὑποκειμενικὰ δεδομένα, ἀλλὰ τ' ἀντικειμενικά, τὰ δυνάμενα νὰ μετρηθοῦν καὶ νὰ σταθμηθοῦν. Ἡ μηχανιστικὴ πλάνη συνίσταται στὸ νὰ ταυτίζουμε μὲ τὸ ὑλικὸ ὅ,τι εἶναι μετρητὸ καὶ σταθμητό, δηλαδὴ ἁπτό.

«Τὸ κυριώτερο ἐλάττωμα ὅλων τῶν ματεριαλιστικῶν θεωριῶν τοῦ παρελθόντος, γράφει ὁ Μάρξ (1) — καὶ τοῦ Φόϋερμπαχ, ἀκόμη, — εἶν' ὅτι τὸ ἀντικείμενο, ἡ πραγματικότητα, ὁ αἰσθητὸς κόσμος δὲν ἐξετάζονται παρὰ σὰν ἀντικείμενο ἢ σὰν θεωρία κι' ὄχι σὰν ἀνθρώπινη δράση, σὰν πραχτική. Αὐτὸ ἐξηγεῖ, γιατὶ ὁ ἰδεαλισμός, ἀντίθετα πρὸς τὸ ματεριαλισμό, ἀνέπτυξε κυρίως τὴν ἐνεργητικὴ πλευρά, ἀλλὰ μόνο ἀφηρημένα, ἀφοῦ, φυσικά, ὁ ἰδεαλισμὸς δὲν ἀναγνωρίζει τὴν πραχτικὴ καὶ συγκεκριμένη δράση σὰν τέτοια. Ὁ Φόϋερμπαχ θέλει ἀντικείμενα τῆς νόησης, ἀλλὰ δὲν θεωρεῖ τὴν ἀνθρώπινη δράση, αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, σὰν ἀντικειμενικὴ δράση».

Γιὰ τὸν Μάρξ, τὸ ζήτημα τῆς ἀντικειμενικότητας, συνεπῶς δὲ καὶ τῆς ὑλικῆς πραγματικότητας τῆς ψυχικῆς δράσης («τῆς ἀνθρώπινης νόησης»)

---

(1) Κ. Μάρξ: «Θέσεις γιὰ τὸν Φόϋερμπαχ». Παράρτημα στὸ ἔργο τοῦ Ἔνγκελς: «Λουδοβῖκος Φόϋερμπαχ καὶ τὸ τέλος τῆς κλασικῆς φιλοσοφίας». [Πρβ. ἑλλ. μετ. σελ. 145, καὶ γαλλ. μετ. ἔκδ. «Les Revues» σ. 141].

εἶναι ζήτημα καθαρῶς σχολαστικὸ ὅταν ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴν πρακτική. Ἀλλά :

«Ἡ ὑλιστικὴ θεωρία γιὰ τὴ μεταβολὴ τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς μόρφωσης [δηλ. ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι δημιουργήματα τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς μόρφωσης, καὶ ὅτι, κατὰ συνέπεια, οἱ μεταβολὲς στὶς συνθῆκες καὶ στὴ μορφωση συνεπάγονται μεταβολὲς καὶ στοὺς ἀνθρώπους] παραβλέπει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ συνθῆκες μεταβάλλονται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους κι' ὅτι ὁ παιδαγωγὸς πρέπει κι' αὐτὸς νὰ μορφωθεῖ» (1).

Πουθενὰ ὁ Μὰρξ δὲν λέει, ὅτι ἀρνεῖται τὴν ὑλικὴ πραγματικότητα τῆς ψυχικῆς δράσης. Ἀλλὰ ἂν ἀναγνωρίζουμε ὡς ὑλικὰ στὴν οὐσία τους τὰ φαινόμενα τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴ θεωρητικὴ δυνατότητα μιᾶς ματεριαλιστικῆς ψυχολογίας ἀκόμη κι' ἂν αὐτὴ δὲν ἐξηγεῖ τὴν ψυχικὴ δραστηριότητα τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν. Μὴ παραδεχόμενοι αὐτὴ τὴν ἄποψη, εἶναι ὡς νὰ ἀρνούμεθα τὴ μαρξιστικὴ συζήτηση πάνω σὲ μιὰ μέθοδο καθαρὰ ψυχολογική. Μὰ κατὰ τὴν ἴδια λογική, δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ μιλᾶμε γιὰ ταξικὴ συνείδηση, ἐπαναστατικὴ θέληση, θρησκευτικὴ ἰδεολογία κλπ. Θὰ περιμένουμε ἁπλούστατα ὡσότου ἡ χημεία καθορίσει σὲ τύπους ὅλα τὰ ἀντίστοιχα φυσιολογικὰ φαινόμενα ἢ ὡσότου ἡ ἀνακλαστικὴ μέθοδος ἀνακαλύψει τὶς σχετικὲς ἀντανακλάσεις. Ἀλλὰ μιὰ ψυχολογία τοῦ εἴδους αὐτοῦ, ὑποχρεωμένη νὰ μένει κατ' ἀνάγκην καθηλωμένη σ' ἕναν αἰτιώδη φορμαλισμό, χωρὶς νὰ ἐπιτρέπει τὴ διερεύνηση τοῦ πρακτικοῦ περιεχομένου τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων, δὲ θὰ καταλήξει ποτὲ σὲ μιὰ καλύτερη ἀντίληψη τῆς ἡδονῆς, τοῦ πόνου ἢ τῆς ταξικῆς συνείδησης. Οἱ σκέψεις αὐτὲς λύουν τὸ ζήτημα : στὸ πλαίσιο τοῦ μαρξι-

(1) Αὐτ. ἑλλ. μετ. σ. 146, γαλλ. σελ. 142.

σμοῦ, μιὰ ψυχολογία ποὺ ἀναλύει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, σύμφωνα μὲ μιὰ μέθοδο ψυχολογικὴ καὶ ὄχι ὀργανικὴ φαίνεται ἀπαραίτητη.

Φυσικά, γιὰ νὰ χαραχτηρίσει κανεὶς μιὰ ψυχολογία ματεριαλιστικὴ δὲν ἀρκεῖ ν' ἀσχολεῖται μὲ τὰ ὑλικὰ δεδομένα τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Πρέπει κυρίως νὰ μᾶς πεῖ ἂν θεωρεῖ τὴν ψυχικὴ δρασστηριότητα ὡς μεταφυσικὸ δεδομένο, δηλαδὴ ὡς κείμενο πέραν τοῦ ὀργανικοῦ, ἢ σὰ μιὰ δεύτερη λειτουργία, μπολιασμένη στὸ ὀργανικὸ καὶ συνδεδεμένη μὲ τὴν ὕπαρξή του. Κατὰ τὸν Ἔνγκελς, στὸ ἔργο ποὺ ἤδη ἀναφέραμε, ὁ ἰδεαλισμὸς καὶ ὁ ματεριαλισμὸς διακρίνονται οὐσιωδῶς μεταξύ τους γιὰ τὸ ὅτι ὁ πρῶτος δίνει τὴν προτεραιότητα στὸ «πνεῦμα» [νόηση] καὶ ὁ δεύτερος στὴν ὕλη (τὸ ὀργανικό), στὴ φύση. Κι' ὁ Ἔνγκελς ὑπογραμμίζει ὅτι δὲν χρησιμοποιεῖ τὶς δυὸ αὐτὲς ἔννοιες μ' ἄλλη σημασία.

Στὸ «Ματεριαλισμὸ καὶ Ἐμπειριοκριτικισμό»(1) ὁ Λένιν πῆρε ὡς ἀντικείμενο τῶν κριτικῶν μελετῶν του μιὰ δεύτερη διαφορά, δηλαδὴ τὴ στάση ποὺ κρατεῖ ὁ καθεὶς ἀπέναντι τῆς θεωρίας τῆς γνώσης: ὁ κόσμος εἶναι πραγματικός, ὑπάρχει ἔξω καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ νόησή μας (ματεριαλισμὸς) ἢ δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνο στὴ νόησή μας σὰν παράσταση, αἴσθηση καὶ ἀντίληψη (ἰδεαλισμός); Μιὰ τρίτη διαφορά, συνδεδεμένη μὲ τὶς προηγούμενες, ἔγκειται σὲ τοῦτο τὸ ζήτημα: τὸ ὀργανικὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ διέπει τὸ ψυχικό, ἢ ἀντίστροφα;

Ὅλα αὐτὰ τὰ ζητήματα τίθενται στὴν ψυχανάλυση. Ἀντὶ νὰ τοὺς δώσουμε μιὰ γενικὴ ἀπάντηση, θ' ἀρχίσουμε νὰ ἐκθέτουμε τὶς βασικὲς θεωρίες τῆς ψυχανάλυσης. Δὲ θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὶς ἀποδεί-

---

(1) Ἑλλην. μετάφραση Ἀντρέα Ζεβγᾶ, στὴν «Κοινωνιολογικὴ Βιβλιοθήκη».

ξουμε· μιὰ τέτοια ἀρχὴ θὰ ξεπερνοῦσε ἐκ τῶν προτέρων τὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ θὰ ἦταν ἐξ ἄλλου ἄγονη. Ὁ ἀναγνώστης θὰ βρεῖ τὶς ἀποδείξεις στὴν ἀτομικὴ ἐμπειρική του πεῖρα.

1. Ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία τῶν ἐνστίκτων.

Ἡ θεωρία τῶν ἐνστίκτων ἀποτελεῖ τὸ σκελετὸ τῶν ψυχαναλυτικῶν θεωριῶν· τὸ σταθερώτερο στοιχεῖο της εἶναι ἡ θεωρία τῆς λίμπιντο, δηλαδὴ τῆς δυναμικότητας τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς.

Τὸ ἔνστικτο εἶναι μιὰ «ἔννοια-ὅριο μεταξὺ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ». Μὲ τὸν ὅρο «λίμπιντο» ὁ Φρόϋντ (1) ἐννοεῖ τὴν ἐνέργεια τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου. Κατ᾽ αὐτόν, ἡ πηγὴ τῆς λίμπιντο εἶναι μιὰ χημικὴ λειτουργία, ἄγνωστη κατὰ τὸ πλεῖστον, ποὺ ἐκτελεῖται στὸν ὀργανισμό, κυρίως δὲ στὰ γεννητικὰ ὄργανα καὶ ἰδιαιτέρως στὶς λεγόμενες «ἐρωτογενεῖς» ζῶνες, δηλαδὴ σὲ μέρη τοῦ ὀργανισμοῦ εὐαίσθητα στὸν σεξουαλικὸ [ἀφροδισικὸ] ἐρεθισμὸ καὶ ὅπου ὁ τελευταῖος αὐτὸς συγκεντρώνεται. Στὶς βάσεις αὐτὲς θεμελιώνεται τὸ ἰσχυρὸ ἐποικοδόμημα τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν τῆς λίμπιντο. Τὸ ἐποικοδόμημα αὐτὸ μένει συνδεδεμένο μὲ τὴ βάση, μεταβάλλεται μαζύ της, τόσο ποσοτικὰ ὅσο καὶ ποιοτικὰ—στὴν ἐφηβεία λ.χ.—καὶ ἀρχίζει νὰ σβύνει μαζύ της — ὅπως μετὰ τὴν ἐμμηνόπαυση (παύση τῆς ἐμμήνου ροῆς). Στὴ συνείδηση ἡ λίμπιντο ἀντανακλᾶται ὡς μιὰ φυσικὴ καὶ ψυχικὴ τάση γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση. Ὁ Φρόϋντ ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα νὰ ἰδεῖ μιὰ μέρα τὴν ψυχανάλυση τοποθετούμενη στὸ ὀργανικό της θεμέλιο· καὶ ἡ ἰδέα τοῦ σεξουαλικοῦ χημισμοῦ παίζει, ὡς βοηθητικὴ ἔννοια, σπουδαῖο ρόλο στὴ θεωρία

---

(1) «Τρία ὑπομνήματα γιὰ τὴ σεξουαλικὴ θεωρία». (Ἅπαντα).

τῆς λίμπιντο. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ ψυχανάλυση δὲ μπορεῖ νὰ ἀσχοληθεῖ μεθοδικὰ μὲ τὰ συγκεκριμένα ὀργανικὰ φαινόμενα· ἡ ἔρευνα καὶ ἡ μελέτη αὐτὴ ἐπιφυλάσσεται στὴ φυσιολογία. Ἡ ὑλικὴ φύση τῆς ἐννοίας τῆς λίμπιντο ποὺ ἐπεξεργάσθηκε ὁ Φρόϋντ, ἐμφανίζεται καθαρώτατα στὸ γεγονός, ὅτι ἡ θεωρία του περὶ τῆς παιδικῆς σεξουαλικότητας ἔχει ἤδη ὁλοκληρωτικὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ τοὺς φυσιολόγους ποὺ ἀνακάλυψαν ἐξελικτικὲς λειτουργίες καὶ σ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ γεννητικὰ ὄργανα τοῦ νεογέννητου.

Ὁ Φρόϋντ ἀνέτρεψε ὁλοκληρωτικὰ τὴν ἀντίληψη, κατὰ τὴν ὁποία τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο δὲν ἀφυπνίζεται παρὰ μόνο στὴν ἐφηβεία· ἀπέδειξε πὼς εὐθὺς ἀπὸ τὴ γέννηση ἡ λίμπιντο περνᾶ ἀπὸ στάδια καθοριζόμενα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη προτοῦ φθάσει στὸ στάδιο τῆς γεννητικῆς σεξουαλικότητας. Εὕρυνε τὴν ἔννοια τῆς σεξουαλικότητας, ἐνσωματώνοντας σ' αὐτὴν ὅλες τὶς λειτουργίες τῆς ἡδονῆς, ποὺ δὲν εἶναι συνδεδεμένες μὲ τὴ γεννητικὴ σφαῖρα, μιὰ ποὺ ἀναμφισβήτητα εἶναι σεξουαλικοῦ χαραχτῆρα, ὅπως οἱ ἐρωτικὲς στοματικὲς τάσεις, οἱ δακτυλικές, (τοῦ δακτυλίου-πρωκτοῦ) κλπ. Οἱ παιδικὲς «προγεννητικὲς» μορφὲς τῆς σεξουαλικῆς δραστηριότητας ὑποτάσσονται ἀργότερα στὴν ὑπεροχὴ τῆς γενετησιακῆς ὁρμῆς, δηλαδὴ στὴν ὑπεροχὴ τοῦ γεννητικοῦ ὀργάνου.

Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς φάσεις τῆς ἐξέλιξης τῆς λίμπιντο—θὰ ἀσχοληθοῦμε ἀργότερα μὲ τὸ διαλεχτικὸ χαραχτῆρα τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς—χαραχτηρίζεται ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ· ἔτσι ἡ στοματικὴ φάση γεννιέται μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς τροφῆς, ἡ δακτυλικὴ φάση μὲ τὴ διδασκαλία τῆς καθαριότητας. Ἡ ἐπιστήμη, διαπνεόμενη ἀπὸ τὴν ἀστικὴ ἠθική, θεώρησε καλὸ νὰ ἀγνοήσει ὁλότελα τὰ γεγονότα αὐτά, ἐπικυρώνοντας τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη

γιὰ τὴν «καθαριότητα» τοῦ παιδιοῦ. Ἡ κοινωνικῆς καταγωγῆς σεξουαλικὴ ἄπωση (1) εἶχε γίνει μιὰ ἐμπόδιο στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.

Μεταξὺ τῶν ἐνστίκτων, ὁ Φρόϋντ διακρίνει δυὸ κύριες ὁμάδες ψυχολογικὰ ἀδιαίρετες : τὸ ἔνστικτο τῆς συντήρησης καὶ τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο, προσαρμοζόμενος ἔτσι στὴ λαϊκὴ διάκριση μεταξὺ πείνας καὶ ἔρωτα. Ὅλα τὰ ἄλλα ἔνστικτα — θέληση τῆς δυνάμεως, φιλοδοξία, ἀπληστία γιὰ τὸ κέρδος κλπ.—γιὰ τὸν Φρόϋντ δὲν εἶναι παρὰ δευτερεύοντες σχηματισμοί, παραγόμενοι ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς βασικὲς ἀνάγκες. Ὁ Φρόϋντ γράφει κάπου, ὅτι τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο ἐμφανίζεται βασιζόμενο στὸ ἔνστικτο τῆς τροφῆς· ἡ φράση αὐτὴ θὰ ἔπαιρνε τὴν πιὸ μεγάλη σημασία γιὰ τὴν κοινωνικὴ ψυχολογία, ἂν κατωρθώνετο νὰ βρεθεῖ ἕνας συσχετισμὸς μὲ τὶς ἀνάλογες θέσεις τοῦ Μάρξ, κατὰ τὶς ὁποῖες στὴν κοινωνικὴ ὕπαρξη ἡ ἀνάγκη τῆς τροφῆς εἶναι ἐπίσης ἡ βάση τῶν δημιουργικῶν λειτουργιῶν τῆς κοινωνίας.

Ἀργότερα, ὁ Φρόϋντ ἀντέταξε τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο στὸ ἔνστικτο τῆς καταστροφῆς καὶ κατέταξε τὸ ἔνστικτο τῆς τροφῆς στὸν **ἔρωτα**, ὡς λειτουργία τοῦ αὐτοερωτισμοῦ (ναρκισσισμὸς τῆς αὐτοσυντήρησης) (2). Οἱ σχέσεις τῆς νέας θεωρίας τῶν ἐνστίκτων πρὸς τὴν παλιὰ δὲν ἔχουν ἀκόμη καθορισθεῖ μὲ σαφήνεια. Οἱ νέες ἔννοιες τῆς θεωρίας τῶν ἐνστίκτων : ἔνστικτο τοῦ ἔρωτα καὶ ἔνστικτο τοῦ θανάτου (σεξουαλικὸ ἔνστικτο καὶ ἔνστικτο καταστροφῆς) ἔχουν καθορισθεῖ κατ' ἀναλογία μὲ τὶς δυὸ βασικὲς λειτουργίες τῆς ὀργανικῆς οὐσίας :

---

(1) Refoulement. Προτιμῶ τὸν ὅρο : **ἄπωση** ἀπὸ **τὴν ἀπώθηση**. (Σ.τ.μ.)

(2) Φρόϋντ : «Πέραν τῆς ἐννοίας τῆς ἡδονῆς» καὶ «Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Ἀπρόσωπον (Es)».

ἀφομοίωση (δημιουργία) καὶ ἀνομοίωση (καταστροφή). Ὁ ἔρως περιλαμβάνει ὅλες τὶς τάσεις τοῦ ψυχικοῦ ὀργανισμοῦ ποὺ οἰκοδομοῦν, περισυλλέγουν, παρωθοῦν· τὸ ἔνστικτο τῆς καταστροφῆς συνενώνει, ἀντίθετα, τὶς τάσεις ποὺ καταστρέφουν, διασκορπίζουν, ἐπαναφέρουν στὴν ἀρχικὴ κατάσταση. Ἡ ψυχικὴ ἀνάπτυξη θὰ προέκυπτε ἔτσι ἀπὸ μιὰ πάλη μεταξὺ τῶν δυὸ αὐτῶν ἀνταγωνιστικῶν τάσεων. Καὶ αὐτὴ εἶναι μιὰ οὐσιωδῶς διαλεχτικὴ ἀντίληψη τῆς ἐξέλιξης. Ἀλλὰ ἡ δυσκολία δὲν ἔγκειται σ' αὐτό. Ἐνῶ ἡ φυσικὴ βάση τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου καὶ τοῦ ἐνστίκτου τῆς θρέψης εἶναι προφανής, ἐλλείπει ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου μιὰ τόσο πρόδηλη ὑλικὴ βάση. Ἡ ἐπίκληση τῆς ὀργανικῆς λειτουργίας τῆς ἀνομοίωσης ἀντιπροσωπεύει στὴν περίπτωση αὐτὴ περισσότερο μιὰ τυπικὴ ἀναλογία, παρὰ μιὰ πραγματικὴ συγγένεια περιεχομένου. Τὸ «ἔνστικτο τοῦ θανάτου» εἶναι ματεριαλιστικὸ κατὰ τὸ μέτρο μόνο ποὺ μιὰ πραγματικὴ σχέση τὸ συνδέει μὲ τὶς λειτουργίες αὐτοκαταστροφῆς στὸν ὀργανισμό. Μὰ δὲ θὰ μποροῦσε ν' ἀρνηθεῖ κανεὶς πὼς τὸ ἀσαφὲς περιεχόμενό του καὶ ἡ ἀδυναμία τῆς ἐξέτασής του ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή,—ὅπως γίνεται μὲ τὴ λίμπιντο, λ.χ. — γίνονται εὔκολα τὸ καταφύγιο ἰδεαλιστικῶν καὶ μεταφυσικῶν θεωριῶν γιὰ τὴν ψυχικὴ ζωή. Στὴν ψυχολογία προκάλεσε ἤδη ἀρκετὲς παρεξηγήσεις, κι' ὡδήγησε σὲ σκοποθετικὲς [τελεολογικὲς] θεωρίες καὶ σὲ ὑπερβολὲς τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν—ὅ,τι δηλαδὴ θεωροῦμε σὰ μιὰ ἰδεαλιστικὴ παρέκκλιση τῆς ψυχανάλυσης. Κατὰ τὸν ἴδιο τὸν Φρόϋντ τὸ «ἔνστικτο τοῦ θανάτου» εἶναι μιὰ ἐξωκλινικὴ ὑπόθεση· δὲν εἶναι ὅμως τυχαῖο τὸ ὅτι ταχυδακτυλουργοῦν τόσο εὔκολα μαζύ του κι' ὅτι ἄνοιξε τὴν πόρτα σὲ περιττὲς θεωρίες στὴν ψυχανάλυση. Γιὰ νὰ ἀντιδράσει κατὰ τοῦ ἰδεαλιστικοῦ

ρεύματος ποὺ ἀναπτύχθηκε στὴν ψυχανάλυση μὲ τὴ νέα ὑπόθεση τῶν ἐνστίκτων, ὁ συγγραφέας τῶν γραμμῶν αὐτῶν προσπάθησε νὰ θεωρήσει [ἀντιληφθεῖ] τὸ ἔνστικτο τῆς καταστροφῆς ὡς ἐξαρτώμενο ἀπὸ τὴ λίμπιντο, καὶ νὰ τὸ κατατάξει συνεπῶς στὴ ματεριαλιστικὴ θεωρία τῆς λίμπιντο. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ βασίζεται στὴν κλινικὴ παρατήρηση. Διαπιστώθηκε πράγματι, ὅτι οἱ ἐχθροπαθεῖς διαθέσεις ἑνὸς ἀτόμου καὶ τὰ συναισθήματα ἐνοχῆς του ἐξαρτῶνται, τουλάχιστο ὡς πρὸς τὴν ἔντασή τους, ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς λίμπιντο· καὶ οἱ μὲν ἀνικανοποίητες σεξουαλικὲς ἐπιθυμίες αὐξάνουν τὴν ἐπιθετικότητα, ἐνῶ ἡ ἱκανοποίησή τους τὴ μειώνουν. Κατὰ τὴν ἀντίληψη, λοιπόν, αὐτή, τὸ ἔνστικτο τῆς καταστροφῆς εἶναι μιὰ ψυχολογικὴ ἀντίδραση κατὰ τῆς ἔλλειψης σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης καὶ ὑλική του βάση ἡ μετατόπιση τῆς γενετησιακῆς διέγερσης, ποὺ παρωθεῖται πρὸς τὸ μυϊκὸ σύστημα.

Εἶν' ὅμως ἀναντίρρητο, ὅτι τὸ ἔνστικτο τῆς ἐπίθεσης εἶν' ἐπίσης ἕνα ὄργανο τοῦ ἐνστίκτου τῆς θρέψης καὶ ἐνισχύεται ἐξαιρετικά, ὅταν ἡ ἀνάγκη τῆς τροφῆς δὲν ἱκανοποιεῖται ἐπαρκῶς. Κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ ἔνστικτο τῆς καταστροφῆς εἶν' ἕνας δευτερεύων, καθυστερημένος σχηματισμὸς τοῦ ὀργανισμοῦ, καθοριζόμενος ἀπὸ τὶς συνθῆκες στὶς ὁποῖες ἱκανοποιεῖται τὸ ἔνστικτο τῆς θρέψης καὶ ἡ σεξουαλικότητα [ἀφροδισία].

Ὁ ρυθμιστὴς τῆς ζωῆς τῶν ἐνστίκτων εἶναι ἡ «ἀρχὴ ἡδονὴ-δυσαρέσκεια». Τὸ ἔνστικτο ἀναζητεῖ τὴν ἡδονὴ καὶ τείνει ν' ἀποφύγει τὴ δυσαρέσκεια. Ἡ δυσάρεστη ἔνταση τῆς ἐπιθυμίας δὲ μπορεῖ νὰ κατασταλεῖ παρὰ μὲ τὴν ἱκανοποίηση τῆς αἰτιώδους ἀνάγκης. Ὁ σκοπὸς λοιπὸν τοῦ ἐνστίκτου εἶναι νὰ καταστέλλει τὴν ἔνταση, καταστέλλοντας τὴ διέγερση στὴν πηγὴ τοῦ ἐνστίκτου. Ἡ ἱκανοποίηση

αὐτὴ προκαλεῖ τὴν ἡδονή. Μιὰ φυσικὴ διέγερση στὴ γεννητικὴ ζώνη λ.χ., προκαλεῖ μιὰν ἄλλη διέγερση ποὺ δημιουργεῖ μὲ τὴ σειρά της τὴν ἀνάγκη (ἕνα ἔνστικτο) καταστολῆς τῆς δημιουργηθείσης ἐντάσεως. Μιὰ φυσικὴ διέγερση τῶν ὀργάνων τῆς θρέψεως δημιουργεῖ τὴν πεῖνα καὶ ὠθεῖ στὴν εἰσαγωγὴ τροφῆς. Ἡ αἰτιώδης αὐτὴ παρατήρηση συνεπάγεται καὶ τὴν τελικὴ παρατήρηση, ὅτι δηλαδὴ ὁ σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖο τείνει τὸ ἔνστικτο καθορίζεται ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς διέγερσης. Ἐδῶ ἡ ψυχανάλυση ἀντιτίθεται ἀπόλυτα κατὰ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας τοῦ Ἄλφρεντ Ἄντλερ [Alfred Adler] ποὺ ἔχει ἐντελῶς τελεολογικὸ προσανατολισμό.

Ὅ,τι δημιουργεῖ τὴν ἡδονὴ προσελκύει· ὅ,τι δημιουργεῖ τὴ δυσαρέσκεια ἀπωθεῖ· ἐπίσης ἡ ἔννοια τῆς ἡδονῆς καθορίζει τὴν κίνηση, τὴ μεταβολὴ τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων. Ἡ πηγὴ τῆς λειτουργίας αὐτῆς εἶναι ὁ ὀργανικὸς μηχανισμὸς τῶν ἐνστίκτων καὶ κυρίως ὁ σεξουαλικὸς χημισμός. Ὅταν ἱκανοποιηθεῖ ἡ ἀνάγκη ἐπακολουθεῖ μία περίοδος ἀνάπαυλας, μετὰ τὴν ὁποία ὁ μηχανισμὸς τῶν ἐνστίκτων ἐντείνεται καὶ πάλι. Στὴ βάση τῆς ἔντασης αὐτῆς βρίσκουμε τὰ φαινόμενα ἀφομοίωσης καὶ ἀνομοίωσης.

Ἀλλὰ ὁ τρόπος τῆς λειτουργίας τῶν δυὸ αὐτῶν βασικῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν, προσλαμβάνει τὴν ἰδιάζουσα μορφή του στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου· ἡ τελευταία αὐτή, πράγματι, περιορίζει τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐνστίκτων. Ἐκφέροντας τὴν «ἔννοια τῆς πραγματικότητας», ὁ Φρόϋντ συνεκέντρωσε σ' αὐτὴν ὅλους τοὺς περιορισμοὺς καὶ ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς ἐξαναγκασμοὺς ποὺ τείνουν νὰ καταστείλουν τὶς ἀνάγκες καὶ νὰ ἐπιβραδύνουν τὴν ἱκανοποίησή τους. Αὐτὴ ἡ «ἔννοια τῆς πραγματικότητας» ἀντιτίθεται λοιπὸν ἐν μέρει στὴν ἔννοια τῆς ἡδονῆς, καθ'ὅσον ἀπαγορεύει ὁλοκληρωτικὰ μερικὲς

ἱκανοποιήσεις. Ἀλλὰ τὴν τροποποιεῖ ἐπίσης καθ' ὅσον ἐξαναγκάζει τὸ ἄτομο νὰ ἀναζητεῖ ὑποκατάστατες ἱκανοποιήσεις ἢ νὰ ἐπιβραδύνει μιὰ δεδομένη ἱκανοποίηση. Τὸ βρέφος, λ.χ. δὲν πρέπει νὰ παίρνει τὴ τροφή του παρὰ σὲ ὡρισμένες ὧρες. Ἡ νέα κόρη δὲ μπορεῖ, στὴ σύγχρονη κοινωνία, νὰ ἱκανοποιεῖ ἀμέσως τὶς φυσικὲς σεξουαλικὲς ἀνάγκες της. Τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα (ὁ ἀστὸς θἄλεγε «πολιτιστικὰ συμφέροντα») τὴν ἀναγκάζουν νὰ διατηρήσει τὴν παρθενικότητά της ἕως τὸ γάμο, ἀλλοιῶς διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ συναντήσει τὴν κοινὴ καταφρόνια ἢ νὰ μὴ βρεῖ ἄντρα. Τὸ κώλυμα τῆς ἄμεσης ἱκανοποίησης τοῦ δακτυλικοῦ ἐρωτισμοῦ, ὅπως τὸν ἀσκεῖ τὸ παιδί, εἶν' ἐπίσης ἡ συνέπεια τῆς ἔννοιας τῆς πραγματικότητας.

Ἀλλὰ ὁ ὁρισμὸς τῆς ἔννοιας τῆς πραγματικότητας ὡς μιᾶς ἀπαίτησης τῆς κοινωνίας μένει τυπικὸς ἂν δὲν προστεθεῖ συγκεκριμένα ὅτι ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητας, ὑπὸ τὴ μορφὴ ποὺ παίρνει γιὰ μᾶς σήμερα, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς σημερινῆς κοινωνίας.

Ἄπειρες εἶναι οἱ παρεκκλίσεις στὴν ψυχανάλυση ὡς πρὸς τὸν τρόπο, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὴν ἔννοια τῆς πραγματικότητας. Ἔτσι μᾶς παρουσιάζεται κάποτε σὰν ἕνα ἀπόλυτο δεδομένο. Λέγοντας προσαρμογὴ στὴν πραγματικότητα, ὑπονοοῦν ἁπλῶς τὴν προσαρμογὴ στὴν κοινωνία, πρᾶμα ποὺ στὴν παιδαγωγικὴ ἢ στὴ θεραπευτικὴ τῶν νευρώσεων ἀποτελεῖ ἀναντίρρητα μιὰ ἀντιδραστικὴ διατύπωση. Συγκεκριμένα : ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητας, στὴν καπιταλιστικὴ ἐποχή, ἐπιβάλλει στὸ προλεταριάτο ἕναν ἀκρότατο περιορισμό, ἐπικαλούμενη, πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα τῆς ταπεινότητας καὶ τῆς ὀλιγάρκειας. Ἐπιβάλλει ἐπίσης τὴ μονογαμικὴ σεξουαλικὴ μορφὴ καὶ πολλὰ ἄλλα πράγματα ἀκόμη. Τὰ πάντα στη-

ρίζονται στὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες· ἡ ἄρχουσα τάξη κατέχει μιὰ ἔννοια πραγματικότητας ποὺ χρησιμεύει γιὰ τὴ διατήρηση τῆς κυριαρχίας της. Ἐμβάλλοντας τὴν ἔννοια αὐτὴ στὸν προλετάριο, κάνοντάς τον νὰ τὴν παραδεχθεῖ ὡς ἀπολύτως ἰσχυρὰ ἐν ὀνόματι τοῦ πολιτισμοῦ, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ τὸν ἐξαναγκάζεις νὰ συνυπογράψει τὴν ἐκμετάλλευσή του, νὰ παραδεχθεῖ τὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία. Πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε καθαρὰ πῶς ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητας, ὅπως νοεῖται σήμερα ἀπὸ πολλοὺς ψυχαναλυτές, ἀντιστοιχεῖ μὲ μιὰ τάση συντηρητική (ἀσυνείδητη ἴσως) καὶ βρίσκεται ἔτσι σ' ἀντίθεση μὲ τὸν ἀντικειμενικὰ ἐπαναστατικὸ χαραχτῆρα τῆς ψυχανάλυσης. Ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητας εἶχε στὴν ἀρχὴ ἄλλο περιεχόμενο· θὰ τροποποιηθεῖ καθ' ὅσο θὰ τροποποιηθεῖ καὶ τὸ κοινωνικὸ καθεστώς.

Φυσικὰ τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο τῆς ἐννοίας τῆς ἡδονῆς δὲν εἶναι οὔτε αὐτὸ ἀπόλυτο καὶ μεταβάλλεται μὲ τὸν τρόπο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἀφιερώνεται τόσο μεγάλη προσοχὴ στὴν καθαριότητα, ἡ δακτυλικὴ ἱκανοποίηση, γιὰ νὰ πάρουμε ἕνα παράδειγμα, θὰ εἶναι πιὸ ἀδύνατη καὶ ἡ τάση πρὸς αὐτὴ τὴν ἱκανοποίηση πιὸ δυνατὴ παρὰ σὲ μιὰ πρωτόγονη κοινωνία· ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἐκφράζεται ἐπίσης ποιοτικά, στὴ διαμόρφωση καθωρισμένων χαρακτηριστικῶν. Ἂς πάρουμε μονάχα ὑπ' ὄψη μας τὸν αἰσθητισμὸ ποὺ στηρίζεται στὸ δακτυλικὸ ἐρωτισμὸ καὶ στὶς διάφορες ἔννοιες ποὺ ἔχει στὴν ἀστικὴ περίοδο, στὴν πρωτόγονη κοινωνία καὶ στὸ μεσαίωνα. Μερικὰ στοιχεῖα τῆς τάσης πρὸς τὴν ἡδονὴ ἐμφανίζονται ζωηρότερα καὶ ἄλλα ἀσθενέστερα. Αὐτὸ φυσικὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τάξη στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ παιδί. Ἔτσι οἱ δακτυλικὲς τάσεις φαίνονται πολὺ πιὸ ἔκδηλες στὴ μπουρζουαζία παρὰ στὸ προλεταριάτο, ἐνῶ, ἀντί-

θετα, οἱ γεννητικὲς παρωθήσεις εἶναι πολὺ πιὸ ἔντονες στὸ προλεταριάτο. Ἡ μόρφωση ἐπίσης καὶ οἱ ὅροι τῆς κατοικίας παίζουν ἀρκετὸ ρόλο.

Ἡ διαφορὰ στὶς βιολογικὲς διαθέσεις δὲν φαίνεται νὰ εἶναι, ἀσφαλῶς, οὔτε πολὺ μεγάλη οὔτε πολὺ ἀποφασιστική. Ἀλλά, εὐθὺς ἀπ' τὴ γέννηση, τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον ἀρχίζει νὰ ἐπεξεργάζεται τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας τῆς ἡδονῆς. Οἱ μελλοντικὲς ἔρευνες θὰ μᾶς ποῦν ἴσως ἂν οἱ διαφορὲς στοὺς ὅρους τῆς θρέψης ἐπενεργοῦν καὶ σ' αὐτὸ τὸ σπέρμα καὶ καθορίζουν τὴν ποιότητα τῶν ὁρμῶν.

2. Ἡ θεωρία τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ τῆς ἄπωσης.

Στὴν ψυχικὴ συσκευὴ ὁ Φρόϋντ διέκρινε τρία συστήματα. Πρῶτα-πρῶτα τὸ **συνειδητὸ** ποὺ περιλαμβάνει τὴ λειτουργία τῆς ἀντίληψης τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καὶ τὸ σύνολο τῶν παραστάσεων καὶ τῶν συνειδητῶν αἰσθημάτων. Ὕστερα τὸ **προσυνείδητο** ποὺ περιλαμβάνει ὅλες τὶς ἀσυνείδητες σὲ μιὰ δεδομένη στιγμὴ παραστάσεις μὰ ποὺ μποροῦν νὰ ξαναγίνουν συνειδητὲς ὁποιαδήποτε στιγμή. Τὰ δυὸ αὐτὰ συστήματα ἦταν γνωστότατα καὶ ἀπὸ τὴν προαναλυτικὴ ψυχολογία. Ὅ,τι οἱ μὴ ψυχαναλυτὲς σοφοὶ θεωροῦν ὡς «ἀσυνείδητο» (παρασυνείδητο, ὑποσυνείδητο κλπ.) ἀποτελεῖ ἀκόμη ἀτόφυο μέρος τοῦ συστήματος τοῦ **προσυνειδήτου** τοῦ Φρόϋντ. Ἡ ἀληθινὴ ἀνακάλυψη τοῦ Φρόϋντ ἀφορᾶ τὸ τρίτο σύστημα, τὸ **ἀσυνείδητο,** χαρακτηριζόμενο ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ περιεχόμενά του δὲ μποροῦνε νὰ γίνουν συνειδητά, γιατὶ μιὰ «προσυνείδητη» λογοκρισία τοὺς φράσσει τὴν εἴσοδο στὴ συνείδηση. Ἡ λογοκρισία αὐτὴ δὲν ἔχει τίποτε τὸ μυστικοπαθές: δανείζεται ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο ἕνα σύνολο ἀπαγορεύσεων καὶ ἐπιταγῶν.

Τὸ ἀσυνείδητο δὲν περιλαμβάνει μονάχα τὶς ἀπαγορευμένες ἐπιθυμίες καὶ παραστάσεις ποὺ εἶν' ἀνίκανες νὰ καταστοῦν συνειδητές, ἀλλὰ (πιθανώτατα) καὶ κληρονομικὲς παραστάσεις, στὶς ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν τὰ σύμβολα. Τὸ ἀσυνείδητο, ὅμως, μεταβάλλεται ἐπίσης μὲ τὸν καιρό. Ἡ κλινικὴ πεῖρα ἀποδεικνύει πράγματι ὅτι ἀντλεῖ νέα σύμβολα ἀπ' τὴν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς· ἔτσι, τὴν ἐποχὴ τοῦ Ζέππελιν, πολλὲς γυναῖκες ὠνειρεύονταν τὰ ἀερόπλοια αὐτὰ ὡς παράσταση τοῦ ἀρσενικοῦ γεννητικοῦ ὀργάνου.

Ἐπειδὴ οἱ ἔρευνες ἀπέδειξαν ὅτι τὸ ἀσυνείδητο περιέχει πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ζώνη τῆς ἄπωσης, ὁ Φρόϋντ ἀποφάσισε νὰ συμπληρώσει τὴ θεωρία του γιὰ τὴ σύσταση τῆς ψυχικῆς συσκευῆς. Διέκρινε, τότες, τὸ **ἀπρόσωπον**, (κυρίως **ἀσυνείδητον** ἢ Ἔς), τὸ **ἐγὼ** καὶ τὸ **ὑπερ-ἐγώ**, [ἢ ἰδανικὸν ἐγώ].

Τὸ **ἀπρόσωπον** ἢ Ἔς δὲν εἶναι ὑπὲρ τὰς αἰσθήσεις· ἐκφράζει τὸ βιολογικὸ μέρος τῆς προσωπικότητας. Ἕνα μέρος του ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο μὲ τὴν ἔννοια ποὺ τοῦ δώσαμε πρίν, δηλ. ἀπὸ τὴν κυρίως λεγομένη ἀπωστικὴ ζώνη.

Τί εἶναι, λοιπόν, ἡ **ἄπωση** [ἢ ἀπώθηση — refoulement] ; Εἶναι μιὰ ἀνταγωνιστικὴ λειτουργία ποὺ ἐκτυλίσσεται μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τῶν τάσεων τοῦ κυρίως ἀσυνειδήτου. Κάθε παιδὶ γεννώμενο φέρει ἔνστικτα καὶ στὴ νεαρὰ ἡλικία του ἀποκτᾶ ἐπιθυμίες ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει, γιατὶ ἡ μεγάλη κοινωνία καὶ ἡ μικρὴ — ἡ οἰκογένεια — δὲν τὸ ἐπιτρέπουν (αἱμομικτικὲς καὶ δακτυλικὲς ἐπιθυμίες, ἐκθετικοὶ [ἐπιθυμία τοῦ ἐκθέτειν τὰ γεννητικὰ ὄργανα] καὶ σαδιστικοὶ πόθοι κλπ.). Ἡ κοινωνία, στὸ πρόσωπο τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸ παιδὶ νὰ καταστέλλει τοὺς πόθους του. Τὸ παιδὶ προικισμένο μ' ἕνα ἀδύνατο ἐγώ, ποὺ ὑπακούει

κατὰ προτίμηση στὴν ἔννοια τῆς ἡδονῆς, συχνὰ δὲν τὸ πετυχαίνει, παρὰ διώχνοντας τοὺς πόθους ἀπὸ τὴ συνείδησή του, ἀγνοώντας τους ἑκούσια. Μὲ τὴν ἄπωση, οἱ πόθοι του γίνονται ἀσυνείδητοι. Ἕνας ἄλλος τρόπος—κοινωνικός, αὐτός—τῆς καταστολῆς τῶν ἀπραγματοποιήτων ἐπιθυμιῶν εἶναι ἡ **ἐξύψωση**, [ἐξιδανίκευση] τὸ ἀντίθετο τῆς ἄπωσης. Ἀντὶ δηλαδὴ νὰ ἀπωθηθεῖ τὸ ἔνστικτο, παρεκκλίνει πρὸς μιὰ δυνατὴ κοινωνικὴ δράση.

Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι ἡ ψυχανάλυση δὲ μπορεῖ νὰ νοήσει τὸ παιδὶ χωρὶς τὴν κοινωνία· τὸ παιδὶ δὲν ὑπάρχει γι᾽ αὐτὴν παρὰ ὡς κοινωνικὸ ὄν. Ἡ κοινωνία ἐξασκεῖ στὰ πρωτόγονα ἔνστικτα μιὰ συνεχῆ ἐπίδραση· περιοριστική, τροποποιητική, ἐπιταχυντική. Τὰ δυὸ βασικὰ ἔνστικτα ἐκδηλώνονται, ἄλλωστε, κατὰ τρόπο διάφορο. Ἡ πεῖνα εἶναι πιὸ βασανιστική, πιὸ ἐπίμονη, ἀπαιτεῖ ἐπιτακτικώτερα παρὰ τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο μιὰ ἄμεση ἱκανοποίηση. Σὲ καμμιὰ περίπτωση δὲ μπορεῖ νὰ ἀπωθηθεῖ ὅπως τὸ τελευταῖο. Τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο εἶναι τροποποιήσιμο, πλαστικό, ἐξυψώσιμο [ἰδανικοποιήσιμο]. Οἱ συνιστῶσες τάσεις του μποροῦν νὰ μεταβληθοῦν στὰ ἀντίθετά τους, ἀλλὰ δὲν μποροῦν ὡστόσο νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ κάθε ἱκανοποίηση. Ἡ ἐνέργεια ποὺ ἀποδίδεται στὶς κοινωνικὲς ἐπιδράσεις κ᾽ ἐκεῖνες μαζὺ ποὺ ἱκανοποιοῦν τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο, προέρχεται ἀπὸ τὴ λίμπιντο. Μόλις ἡ λίμπιντο ὑπαχθεῖ στὴν ἐπίδραση τῆς κοινωνίας, γίνεται ὁ προαγωγὸς τῆς ψυχικῆς ἀνάπτυξης.

Τὸ κίνητρο τῆς ἄπωσης εἶναι τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης. Αὐτὸ κυριαρχεῖ τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου. Ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμό τους προκύπτει ἡ ψυχικὴ ἀνάπτυξη. Παραμεριζομένου τοῦ μηχανισμοῦ καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων της ἡ ἄπωση εἶναι ἕνα κοινωνικὸ πρόβλημα, γιατὶ τὰ περιεχόμενα καὶ οἱ ἰδιότητές της ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ

ὕπαρξη τοῦ ἀτόμου. Ἡ ὕπαρξη αὐτὴ εἶναι ἰδεολογικὰ συγκεντρωμένη σ' ἕνα ποσὸ ὁρισμῶν, ἐπιταγῶν καὶ ἀπαγορεύσεων — στὸ ὑπερ-ἐγώ. Μέγα μέρος τους ἄλλωστε εἶναι ἀσυνείδητο.

Ἡ ψυχανάλυση ἀνάγει ὅλη τὴν ἀνθρώπινη ἠθικὴ στὶς ἐπιδράσεις τῆς μόρφωσης καὶ ἀρνεῖται ἔτσι νὰ παραδεχθεῖ μεταφυσικὸ χαραχτῆρα στὴν ἔννοια τῆς ἠθικῆς—ὅπως λ.χ. συμβαίνει μὲ τὴν ἠθικὴ τοῦ Κάντ. Ἀναλύει τὴν ἠθικὴ μὲ ματεριαλιστικὸ πνεῦμα συνδυάζοντάς την μὲ τὴν πεῖρα, τὸ ἔνστικτο τῆς συντήρησης καὶ μὲ τὸ φόβο τῆς τιμωρίας. Στὸ παιδί, ἡ ἠθικὴ ἐμφανίζεται εἴτε ἀπ' τὸ φόβο τῆς τιμωρίας, εἴτε ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τοὺς παιδαγωγούς του. Ὅταν, τέλος, ὁ Φρόϋντ μιλεῖ γιὰ μιὰ «ἀσυνείδητη ἠθική» καὶ «ἀσυνείδητα συναισθήματα ἐνοχῆς», ἐννοεῖ, ἁπλῶς, ὅτι μαζὺ μὲ τοὺς ἀπαγορευμένους πόθους ἀπωθοῦνται καὶ μερικὰ στοιχεῖα τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς· αὐτὸ λ.χ. συμβαίνει μὲ τὴν ἀπαγόρευση τῆς αἱμομιξίας. Ὅταν ὁ Γιούρινετς ὑποστηρίζει ὅτι μ' αὐτὸ παραδεχόμαστε, μὲ περιστροφές, μιὰ ἔμφυτη ἠθικὴ οὐσία τοῦ ἐγώ, δηλ. ἕνα εἶδος ψευδομεταφυσικῆς, δείχνει πὼς δὲν κατάλαβε τίποτε ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀσυνειδήτου συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς. Παρὰ τὴν ψυχανάλυση ποὺ ἐφαρμόζουν καὶ γιὰ λόγους ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ξαίρει κανείς, μερικοὶ ἀναλυτὲς εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ πιστεύουν στὴν ἔμφυτη ἠθικὴ καὶ στὴ θεϊκὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τὴν πίστη τους αὐτὴ δὲν τὴν ἀντλοῦν ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση. Ἀντίθετα, ἡ ψυχανάλυση καταστρέφει ριζικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ μιὰ τέτοια πίστη ἀρνούμενη στὴ φιλοσοφία τὸ δικαίωμα νὰ συζητεῖ περὶ ἠθικῆς. Ἂς ἀφήσουμε κάθε ἀναλυτὴ νὰ λύει ὅπως θέλει τὴ σύγκρουση μεταξὺ τῆς πίστης του σὲ μιὰ μεταφυσικὴ ἠθικὴ καὶ στὸ Θεὸ καὶ τῶν ψυχαναλυτικῶν του πεποιθήσεων. Δὲν εἶναι δικαιολογημένο νὰ ἀνησυχεῖ κανεὶς

γιὰ τὴν ψυχανάλυση, παρὰ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀρχίζει νὰ παραστρατίζει σὲ μεταφυσικὲς φαντασιώσεις. Ἡ θεωρία τοῦ ἀσυνειδήτου συναισθήματος ἐνοχῆς δὲν ἀνατρέπει, λοιπόν, τὴ θεωρία τοῦ ἀσυνειδήτου, ὅπως φοβεῖται ὁ Γιούρινετς, ἀφοῦ ἀντίθετα ἀνάγει σὲ ὑλικὲς βάσεις τὴν ἐμφάνιση τῆς ἠθικῆς.

Δείξαμε, ὥς τὴν ὥρα, ὅτι τὸ ἀσυνείδητο ἢ ἀπωθημένον ἐγώ, ὅπως καὶ τὸ **ὑπερ-ἐγὼ** εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ μεταφυσικὰ κατασκευάσματα, καὶ ὅτι τὸ περιεχόμενό τους μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ ὁλοκληρωτικὰ σὲ ἀνάγκες καὶ ἐπιδράσεις πραγματικὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Βέβαια τὸ ἔργο τοῦ Φρόϋντ: «Πέραν τῆς ἐννοίας τῆς ἡδονῆς» ἦταν ἱκανὸ νὰ δημιουργήσει ἐσφαλμένες ἀντιλήψεις στὴν ψυχανάλυση. Ὁ συγγραφέας του, ἐξ ἄλλου, τόσο προφορικὰ ὅσο καὶ γραπτά, ἐπέκρινε τὸ ἔργο αὐτό, διευκρινίζοντας ὅτι δὲ στηριζόταν στὸ ἔδαφος τῆς κλινικῆς ψυχανάλυσης. Ἂν, ὡστόσο, ἔγινε ἀφετηρία ὁλότελα ἀσυστάτων θεωριῶν, συνδεδεμένων μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου, τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ θεωρία τῆς λίμπιντο δὲν εἶναι διόλου βολικὴ γιὰ τὴν ἀστικὴ ἰδεολογία καὶ αὐτὴ μὲ πολλὴν εὐχαρίστηση τὴν ἀνταλλάζει μὲ μιὰ λιγώτερο ἐνοχλητικὴ θεωρία.

Ἡ ὑλικὴ φύση τοῦ **ἐγὼ** δὲ μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθεῖ ἀπ' αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι εἶναι συνδεδεμένη μὲ ὁλόκληρο τὸ ἀντιληπτικὸ σύστημα τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Ἔπειτα, ὅπως εἴπαμε, τὸ ἐγὼ γιὰ τὸ Φρόϋντ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ὑλικῶν ἐρεθισμῶν στὴ συσκευὴ τῶν ἐνστίκτων. Γι' αὐτὸν δὲν εἶναι παρὰ ἕνα μέρος ἰδιότυπα διαφοροποιημένο τοῦ ἀσυνειδήτου ἐγώ, ἕνα εἶδος στυποχάρτου, ὀργάνου προστασίας μεταξὺ τοῦ ἀσυνειδήτου ἐγὼ καὶ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Τὸ ἐγὼ

δὲν εἶναι ἐλεύθερο στὶς πράξεις του· ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητον ἐγὼ καὶ τὸ ὑπὲρ-ἐγώ, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ βιολογικὸ καὶ τὸ κοινωνικό. Ἡ ψυχανάλυση καταπολεμεῖ λοιπὸν τὴν ἐλεύθερη βούληση καὶ ἡ θεωρία της ἐναρμονίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Ἔνγκελς : «Ἡ ἐλεύθερη βούληση δὲν εἶναι τι ἄλλο παρὰ ἡ ἱκανότητα τοῦ ἀποφασίζειν ἐν γνώσει». Ἡ ἀλληλουχία εἶναι τόσο πλήρης, ὥστε ἐκφράζεται καὶ σ᾽ αὐτὴ τὴ βασικὴ θεωρία τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπευτικῆς τῶν νευρώσεων· ὁ ἄρρωστος ἀποκτώντας συνείδηση τοῦ τί εἶναι ἐντός του ἀπωθημένο, ἐπαναφέροντας τὸ ἀσυνείδητό του στὴ συνείδηση, ἀποκτᾶ τὴ δυνατότητα νὰ ἀποφασίζει «ἐν καλυτέρᾳ γνώσει» παρὰ ὑπὸ τοὺς ὅρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους οἱ βασικὲς τάσεις του ἔμεναν ἀσυνείδητες. Φυσικὰ δὲν ἔχουμε πάλι ἐδῶ τὴν ἐλεύθερη βούληση, ὅπως τὴν ἐννοοῦν οἱ μεταφυσικοί· εἶναι πάντοτε περιωρισμένη ἀπ᾽ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν· ὅταν λ. χ. οἱ σεξουαλικοὶ πόθοι γίνουν συνειδητοί, ὁ ἄρρωστος δὲ μπορεῖ ν᾽ ἀποφασίσει νὰ τοὺς ἀπωθήσει ἐκ νέου. Τοῦ εἶναι ἐπίσης ἀδύνατο ν᾽ ἀποφασίσει τὴ διαρκῆ ἐγκράτεια. Μπορεῖ ὅμως νὰ πείσει τὸν ἑαυτό του νὰ ζήσει μ᾽ ἐγκράτεια γιὰ ἕνα ὡρισμένο χρονικὸ διάστημα. Ἔπειτα ἀπὸ μιὰ ἐπιτυχῆ ἀνάλυση τὸ ἐγὼ δὲν ἀπετίναξε τὰ δεσμὰ ποὺ τὸ ὑποτάσσουν στὸ ἀσυνείδητο ἐγὼ καὶ στὴν κοινωνία· ἔμαθε μονάχα νὰ λύει καλύτερα τὶς συγκρούσεις των.

Ἀπὸ τοὺς ὅρους ποὺ διέπουν τὴν ἐμφάνισή τους προκύπτει ὅτι τὸ ἐγὼ (ἐν μέρει) καὶ τὸ ὑπερ-ἐγὼ (ἐν συνόλῳ) περιλαμβάνουν στὸ συγκεκριμένο περιεχόμενό τους προβλήματα ποὺ ἔχουνε σχέση μὲ τὴν κοινωνικὴ ζωή. Οἱ θρησκευτικὲς καὶ ἠθικὲς ἐντολὲς ποικίλλουν σύμφωνα μὲ τὸ κοινωνικὸ καθεστὼς κάθε ἐποχῆς. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα, τὸ γυναικεῖο ὑπερ-ἐγὼ εἶναι βασικὰ διάφορο ἐκεί-

νου ποὺ διαμορφοῦται στὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία καὶ τὰ περιεχόμενα τοῦ ὑπερ-ἐγὼ· μεταβάλλονται φυσικὰ κατὰ τὸ μέτρο ποὺ σὲ μιὰ δεδομένη κοινωνία πραπαρασκευάζεται ἰδεολογικὰ ἡ κοινωνία ποὺ θ' ἀκολουθήσει. Ἡ ἐξέλιξη [processus] αὐτὴ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ἠθική, ὅπως ἰσχύει γιὰ τὴν ἰδεολογία τῆς παναγιωτάτης ἰδιοκτησίας. Ἄλλωστε ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τὴ θέση τοῦ ἀτόμου στὴ λειτουργία [processus] τῆς παραγωγῆς.

Ἀλλὰ πῶς ἐπιδρᾶ ἡ κοινωνικὴ ἰδεολογία ἐπάνω στὸ ἄτομο ; Ἡ μαρξιστικὴ κοινωνιολογία παραμέρισε τὸ ζήτημα τοῦτο, θεωρώντας ὅτι δὲν εἶναι τῆς δικαιοδοσίας της. Ἡ ψυχανάλυση ὅμως μπορεῖ νὰ δώσει μιὰ ἀπάντηση : ἡ οἰκογένεια, διαποτισμένη ὡς εἶναι ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τῆς κοινωνίας, ἡ οἰκογένεια αὐτὴ ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ἰδεολογικὸ πυρῆνα τῆς κοινωνίας, ἀντιπροσωπεύει προσωρινὰ αὐτὴ τὴν τελευταία γιὰ τὸ παιδί, πρὶν μπεῖ κὰν ἀκόμη στὸ δρόμο [processus] τῆς παραγωγῆς. Ἡ Οἰδιπόδεια σχέση δὲν συνεπάγεται παρὰ ἐνστικτώδεις μόνο καταστάσεις· ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖο τὸ παιδὶ ἀντιδρᾶ στὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα καὶ τὸ ὑπερνικᾶ, στὴν πραγματικότητα διέπεται ἔμμεσα τόσο ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἰδεολογία, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ θέση τῶν γονιῶν του στὴν παραγωγή. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ τύχη τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος, ὅπως τὸ κάθε τί, ἐξαρτᾶται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ συγκρότηση τῆς κοινωνίας. Μὰ καὶ κάτι περισσότερο ἀκόμη : τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι μπορεῖ νὰ ἐμφανισθεῖ ἕνα Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα ὀφείλεται στὴν ἰδιαίτερη διάρθρωση τῆς οἰκογένειας ποὺ καθορίζεται πάλι ἀπὸ τὴν κοινωνία. Πρέπει νὰ φθάσουμε στὸ ἑπόμενο κεφάλαιο γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ μελετήσουμε τὴν ἱστορικὴ φύση ὄχι μόνο τῶν μορφῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὕπαρξης τοῦ οἰδιποδείου συμπλέγματος.

III. Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΖΩΗ

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα ἕνα νέο πρόβλημα : οἱ ματεριαλιστικὲς ἔννοιες τῆς ἀνάλυσης ἀπεκάλυψαν ἐπίσης τὴ διαλεκτικὴ τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν ; Πρὶν ἀπαντήσουμε, ἄς θυμηθοῦμε τὶς θεμελιώδεις ἀρχὲς τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου, ὅπως τὴν διαμόρφωσαν ὁ Μὰρξ καὶ ὁ Ἔνγκελς καὶ τὴν ἐφαρμόσανε οἱ μαθητές των.

Ἡ ματεριαλιστικὴ διαλεκτικὴ τοῦ Μὰρξ φάνηκε ὡς ἀντίπαδας τῆς ἰδεαλιστικῆς διαλεκτικῆς τοῦ Χέγκελ, τοῦ ἀληθινοῦ ἱδρυτῆ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου. Ὁ Χέγκελ θεωροῦσε ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τῶν ἰδεῶν ἦταν ὁ κύριος συντελεστὴς τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης ὁ δὲ πραγματικὸς κόσμος ὅτι ἦταν τὸ ἀντικαθρέφτισμα ἰδεῶν ἢ ἐννοιῶν ἐξελισσομένων διαλεκτικά. Ὁ Μὰρξ ἀναποδογύρισε ματεριαλιστικὰ αὐτὴν τὴν κοσμοθεωρία. Γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε τὰ ἴδια του τὰ λόγια «ἔστησε στὰ πόδια του» ὁλόκληρο τὸ χεγκελιανὸ οἰκοδόμημα ἀναγνωρίζοντας στὸ ὑλικὸ φαινόμενο τὸν κύριο συντελεστὴ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτῶνται οἱ ἰδέες. Μὰ δανειζόμενος ἀπὸ τὸν Χέγκελ τὴ διαλεκτικὴ ἀντίληψη τοῦ φαινομένου, σάρωνε ταυτόχρονα τὸ μεταφυσικὸ ἰδεαλισμὸ τοῦ Χέγκελ καὶ τὸ μηχανικὸ ματεριαλισμὸ τοῦ 18ου αἰώνα. Οἱ θεμελιώδεις ἀρχὲς τοῦ διαλεκτικοῦ ματεριαλισμοῦ εἶναι οἱ ἀκόλουθες :

1.— Ἡ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι μόνο μιὰ μορφὴ τῆς νόησης. Ὑπάρχει στὴν ὕλη ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ νόηση· μ' ἄλλα λόγια, ἡ κίνηση τῆς ὕλης εἶναι ἀντικειμενικὰ διαλεκτική. Ὁ ματεριαλιστὴς διαλεκτικὸς δὲ βάζει στὴν ὕλη ὅ,τι δὲν βρίσκεται πουθενὰ παρὰ στὸ μυαλό του μονάχα· ἀλλὰ μὲ

τὴ βοήθεια τῶν αἰσθήσεών του καὶ τῆς νόησης— ποὺ κι' αὐτὴ ὑπόκειται στοὺς νόμους τῆς διαλεκτικῆς—ἀγκαλιάζει ἄμεσα τὸ ὑλικὸ φαινόμενο τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Εἶναι πρόδηλο πὼς ἡ ἄποψη αὐτὴ βρίσκεται ἀκριβῶς στοὺς ἀντίποδες τοῦ καντιανοῦ ἰδεαλισμοῦ. (1)

2.— Ἡ ἐξέλιξη, ὄχι μονάχα τῆς κοινωνίας ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἄλλων φαινομένων, μαζὶ καὶ τῶν φυσικῶν, δὲν προέρχεται ὅπως ὑποστηρίζουν ὅλοι οἱ μεταφυσικοί, εἴτε ἰδεαλιστὲς εἶναι εἴτε ματεριαλιστές, ἀπὸ μιὰ «ἀρχὴ ἐξελίξεως» ἢ ἀπὸ μιὰ «τάση πρὸς ἐξέλιξη σύμφυτη μὲ κάθε πρᾶγμα»· ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ ἀντίφαση, ἀπὸ ἀντιθέσεις περιεχόμενες στὴν ὕλη, ἀπὸ ἕναν ἀνταγωνισμὸ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξουδετερωθεῖ μέσα στὸ δεδομένο τρόπο τῆς ζωῆς, γι' αὐτὸ οἱ ἀντιθέσεις αὐτὲς τὸν καταστρέφουν γιὰ νὰ δημιουργήσουν ἄλλο, στὸν ὁποῖον ἐμφανίζονται πάλι νέες ἀντιθέσεις καὶ οὕτω καθεξῆς.

3.—Ἀντικειμενικά, ὅ,τι δημιουργεῖ τὴ διαλεκτικὴ ἐξέλιξη δὲν εἶναι οὔτε καλὸ οὔτε κακό, ἀλλὰ ἀναπόφευκτο καὶ ἀναγκαῖο. Ὡστόσο ὅ,τι ἐξ ἀρχῆς εὐνόησε τὴν ἐξέλιξη μπορεῖ στὸ τέλος νὰ τὴν παραλύσει. Ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς κλπ. ἔδωσε στὴν ἀρχὴ ἐνεργητικὴ ὤθηση στὴν ἀνάπτυξη τῶν τεχνικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, γιὰ νὰ καταστεῖ ἀργότερα, λόγῳ τῶν συμφυῶν ἀντιθέσεων, κώλυμα σ' αὐτὴ τὴν ἀνάπτυξη. Ὁ σοσιαλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς ἐλευθερώνει τὴν ἀνάπτυξη ἀπὸ τὸ κώλυμα αὐτό.

4.— Ἡ διαλεκτικὴ ἐξέλιξη, προκύπτοντας ἀπὸ ἀντιθέσεις, συντελεῖ ὥστε τίποτε νὰ μὴ εἶναι μό-

---

(1) Πρβ. σχετικὰ καὶ Λένιν: «Ματεριαλισμὸς καὶ Ἐμπειριοκριτικισμός», Μετάφραση Ἀντρέα Ζεβγᾶ, «Κοινωνιολογικὴ Βιβλιοθήκη».

νιμο· τὸ κάθε τι ποὺ ὑπάρχει φέρει μέσα του τὸ σπέρμα τῆς ἐξαφάνισής του. Ὅπως ἀπέδειξε ὁ Μάρξ, μιὰ τάξη ποὺ θέλει νὰ σταθεροποιήσει τὴν κυριαρχία της, δὲ μπορεῖ νὰ δεχθεῖ τὴ διαλεκτικὴ θεωρία, γιατὶ τότε θὰ κήρυττε τὴν αὐτοκαταδίκη της. Στὴν ἄνθησή της ἡ μπουρζουαζία γέννησε μιὰ τάξη, τὸ προλεταριάτο τοῦ ὁποίου οἱ συνθῆκες ζωῆς συνεπάγονται τὴν ἐξαφάνιση τοῦ καπιταλισμοῦ. Γι' αὐτό, μόνο ἡ τάξη τοῦ προλεταριάτου μπορεῖ ν' ἀναγνωρίσει πρακτικὰ καὶ ὁλοκληρωτικὰ τὴ διαλεκτική, ἐνῶ ἡ μπουρζουαζία εἶναι ἀναγκαστικὰ ὑποχρεωμένη νὰ λιμνάζει στὸν ἀπόλυτον ἰδεαλισμό.

5.— **Κάθε ἐξέλιξη εἶναι ἡ ἔκφραση καὶ ἡ συνέπεια μιᾶς διπλῆς ἄρνησης: ἄρνηση τῆς ἄρνησης.** Ἂς δανεισθοῦμε ἀκόμη μιὰ φορὰ ἕνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη. Ἡ παραγωγὴ ἐμπορευμάτων ἦταν ἡ ἄρνηση τοῦ πρωτόγονου κομμουνισμοῦ, ὅπου δὲν παράγανε παρὰ ἀξίες χρήσης. Τὸ σοσιαλιστικὸ οἰκονομικὸ καθεστὼς εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς πρώτης ἄρνησης· ἀρνεῖται τὴν παραγωγὴ ἐμπορευμάτων καὶ φτάνει, ἀπὸ ἄλλο δρόμο, σ' ἕνα ἀνώτερο στάδιο, στὴν ἐπικύρωση ἐκείνου ποὺ ἔγινε ἀντικείμενο ἄρνησης, στὴν παραγωγὴ ἀξιῶν χρήσης, στὸν κομμουνισμό.

6.— **Οἱ ἀντιθέσεις δὲν εἶναι ἀπόλυτες, ἀλλὰ διεισδύονται ἀμοιβαῖα.** Σὲ μιὰ δεδομένη στιγμὴ ἡ ποσότητα μεταβάλλεται σὲ ποιότητα. Κάθε αἴτιο ἑνὸς δεδομένου ἀποτελέσματος εἶναι ταυτόχρονα ἀποτέλεσμα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ, ἐπενεργοῦντος ὡς αἰτίου. Δὲν ὑπάρχει μονάχα ἐνέργεια ἀμοιβαία φαινομένων σαφέστατα χωριστῶν, ἀλλὰ καὶ ἀλληλοδιείσδυση μεταξὺ τῶν φαινομένων αὐτῶν, δράση καὶ ἀντίδραση τοῦ ἑνὸς ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Ἐπίσης, κάτω ἀπὸ ὡρισμένες συνθῆκες, ἕνα στοιχεῖο μπορεῖ νὰ μεταβληθεῖ στὸ ἀντίθετό του.

7.—Ἡ διαλεκτικὴ ἐξέλιξη εἶναι προοδευτική, μὰ σ᾽ ὡρισμένες στιγμὲς προχωρεῖ μὲ ἅλματα. Τὸ νερὸ προοδευτικὰ ψυχραινόμενο δὲ γίνεται σιγὰ-σιγὰ πάγος· ἀλλὰ σὲ μιὰ ὡρισμένη στιγμὴ ἡ ποιότητα νερὸ μεταβάλλεται ξαφνικὰ σὲ ποιότητα πάγο. Ἀπ᾽ αὐτὸ ὅμως δὲν συνάγεται ὅτι ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ἔγινε ξαφνικὰ ἀπὸ τὸ τίποτε. Στὴν πραγματικότητα ἐξελίχθηκε σιγὰ-σιγά, διαλεκτικά, ἕως τὸ πήδημα. Ἰδοὺ πῶς ἀκριβῶς ἡ διαλεκτικὴ λύει ἐπίσης, χωρὶς καὶ νὰ τὴν καταργήσει, τὴν ἀντίθεση ἐξέλιξη-ἐπανάσταση. Ἡ μεταβολὴ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος προπαρασκευάζεται πρῶτα ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη (κοινωνικοποίηση τῆς ἐργασίας, προλεταριοποίηση τῆς πλειοψηφίας, κλπ.) καὶ πραγματοποιεῖται κατόπιν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση.

Ἂς προσπαθήσουμε τώρα, μελετῶντας μερικὰ τυπικὰ φαινόμενα τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἀποκαλυπτόμενα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση, νὰ διακριβώσουμε τὴ διαλεκτική τους πού, πρέπει νὰ τὸ ἐπαναλάβουμε, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ φανερωθεῖ χωρὶς τὴν ψυχανάλυση.

Ἂς πάρουμε πρῶτα-πρῶτα ὡς παράδειγμα τὸ διαλεκτικὸ σχηματισμὸ τοῦ συμπτώματος (1) στὴ νεύρωση, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ περιέγραψε ὁ Φρόϋντ. Κατὰ τὸν Φρόϋντ τὸ νευρωσικὸ σύμπτωμα δημιουργεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐγώ, κοινωνικὰ ὑποτεταγμένο, ἀμύνεται πρῶτα ἐναντίον μιᾶς ἐνστικτώδους παρόρμησης καὶ κατόπιν τὴν ἀπωθεῖ. Ἀλλὰ ἡ ἄπωση [ἀπώθηση] μιᾶς ἐνστικτώδους παρόρμησης δὲν ἀποτελεῖ αὐτὴ μόνη σύμπτωμα. Γιὰ νὰ συμβεῖ αὐτό, πρέπει τὸ ἀπωθημένο

(1) Στὴν ἰατρικὴ «σύμπτωμα» ὀνομάζουν τὸ εἰδικὸ ἐκεῖνο φαινόμενο ποὺ ἀναγγέλλει τὴν ὕπαρξη τῆς νόσου. (Σ.τ.μ.).

ἔνστικτο νὰ δοκιμάσει νὰ φανερωθεῖ ξανὰ καὶ νὰ ἐμφανισθεῖ ὑπὸ ἄλλη μεταμφιεσμένη μορφή, γινόμενο τότε σύμπτωμα. Κατὰ τὸν Φρόϋντ, τὸ σύμπτωμα περιλαμβάνει καὶ τὴν παρόρμηση κατὰ τῆς ὁποίας ἀμύνεται τὸ ἄτομο καὶ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἄμυνα. Τὸ σύμπτωμα δηλαδὴ ἐκφράζει δυὸ ἀντιτιθέμενες τάσεις. Σὲ τί συνίσταται λοιπὸν ἡ διαλεκτικὴ τοῦ τρόπου τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ συμπτώματος; Τὸ ἐγὼ τοῦ ἀτόμου ὑπόκειται στὴν πίεση ἑνὸς «ψυχικοῦ ἀνταγωνισμοῦ». Ἡ ἀντιφατικὴ κατάσταση ποὺ δημιουργεῖται ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὴν παρόρμηση τῶν ἐνστίκτων καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου ἀπὸ τὴν πραγματικότητα ποὺ ἀρνεῖται ἢ τιμωρεῖ τὴν ἱκανοποίησή τους, ἀπαιτεῖ μιὰ λύση. Τὸ ἐγὼ εἶναι πολὺ ἀνίσχυρο γιὰ ν᾽ ἀψηφήσει τὴν πραγματικότητα, πολὺ ἀνίσχυρο ἐπίσης γιὰ νὰ κυριαρχήσει τοῦ ἐνστίκτου. Αὐτὴ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἐγώ, συνέπεια καὶ αὐτὴ προγενέστερης ἐξέλιξης, μιὰ φάση τῆς ὁποίας ἀντιτιπροσωπεύει ὁ σχηματισμὸς τοῦ συμπτώματος, εἶναι τὸ πλαίσιο ποὺ μέσα σ᾽ αὐτὸ ἐκτυλίσσεται ἡ ψυχικὴ σύγκρουση. Ἡ σύγκρουση αὐτὴ λύεται κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: Τὸ ἐγώ, ὑπακούοντας στὶς κοινωνικὲς ἀπαιτήσεις, στὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ μὴ ἀφανισθεῖ ἢ γιὰ νὰ μὴ τιμωρηθεῖ, δηλαδὴ ἀπὸ ἔνστικτο αὐτοσυντήρησης, ἀπωθεῖ τὸ σχετικὸ ἔνστικτο. Ἡ ἄπωση, λοιπόν, εἶναι ἡ συνέπεια μιᾶς ἀντίθεσης ἄλυτης στὴ συνειδητὴ κατάσταση. Ὅταν τὸ ἔνστικτο γίνει ἀσυνείδητο σημαίνει ὅτι ὁ ψυχικὸς ἀνταγωνισμὸς πῆρε μιὰ προσωρινὴ λύση, παθολογικὴ ἔστω. **Δεύτερη φάση:** Μετὰ τὴν ἀπώθηση τῆς ἐπιθυμίας, ποὺ τὸ ἐγὼ ἀρνεῖται καὶ ἐπιβεβαιώνει ταυτόχρονα, αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ ἐγὼ εἶναι ἤδη ἀλλαγμένο· ἡ συνείδησή του φτωχαίνει κατὰ ἕνα στοιχεῖο (τὸ ἔνστικτο) καὶ πλουτίζεται ἀπὸ ἓν᾽ ἄλλο (τὴν παροδικὴ ἱκανοποίηση). Ἀλλὰ καὶ ἀπωθημένο ὅπως καὶ συνειδητό, τὸ ἔνστικτο δὲν παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ἱκανο-

ποίησή του· κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον καθ᾽ὅσον ὡς ἀπωθημένο δὲν ὑπόκειται πιὰ στὸν ἔλεγχο τῆς συνείδησης. Ἡ ἄπωση ἐξελίσσεται πρὸς τὴν ἐξαφάνισή της· δημιουργεῖ πράγματι μιὰ μεγάλη συσσώρευση ἐνστικτώδους δυναμισμοῦ ποὺ στὸ τέλος βρίσκει διέξοδο σπάζοντας τὴν ἄπωση. Τὸ νέο αὐτὸ φαινόμενο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίθεσης μεταξὺ τῆς ἄπωσης καὶ τῆς συσσώρευσης δυναμισμοῦ, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἄπωση ἦταν συνέπεια τῆς ἀντίθεσης μεταξὺ τῆς ἐνστικτώδους ἐπιθυμίας καὶ τῆς ἄρνησης τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου (ὑπὸ τὸν ὅρο: ἀδυναμία τοῦ ἐγώ). Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν μιὰ «τάση» γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ συμπτώματος· ὅπως εἴδαμε ἡ ἐξέλιξη προκύπτει ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις τοῦ ψυχικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ταυτόχρονα μὲ τὴν ἄπωση ἔχουμε τὸν ὅρο ποὺ προπαρασκευάζει τὴ ῥήξη της: τὴ συσσώρευση τοῦ δυναμισμοῦ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνικανοποίητο ἔνστικτο. Ἡ ῥήξη τῆς ἄπωσης στὴ δεύτερη φάση μᾶς ἐπαναφέρει στὴν ἀρχέγονη κατάσταση; Ναὶ καὶ ὄχι. Ναί, ἂν θεωρήσουμε ὅτι τὸ ἔνστικτο κυριαρχεῖ καὶ πάλι τοῦ ἐγώ· ὄχι ἂν θεωρήσουμε ὅτι βρίσκεται στὴ συνείδηση ὑπὸ μορφὴ ἀλλαγμένη, μεταμφιεσμένη ὑπὸ μορφὴ συμπτώματος. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ περιέχει τὸ ἀρχαῖο στοιχεῖο: τὸ ἔνστικτο μαζὺ μὲ τὸ ἀντίθετό του, τὴν ἀντίσταση τοῦ ἐγώ. Στὴν τρίτη λοιπὸν φάση (σύμπτωμα) τὰ ἀνταγωνιστικὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς εἶναι συνενωμένα σ᾽ ἕνα καὶ μόνο φαινόμενο. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ εἶναι ἡ ἄρνηση (ῥήξη) τῆς ἄρνησης (ἄπωσης). Ἂς σταματήσουμε ὅμως γιὰ λίγο γιὰ νὰ διαφωτίσουμε μ᾽ ἕνα συγκεκριμένο παράδειγμα τὸ ψυχαναλυτικὸ πείραμα.

Ἂς πάρουμε τὴν περίπτωση μιᾶς παντρεμμένης γυναίκας ποὺ φοβότανε φανταστικοὺς ληστὲς ποὺ δῆθεν θὰ τὴ σκότωναν μὲ μαχαιριές. Δὲ μπορεῖ νὰ μείνει μονάχη σ᾽ ἕνα δωμάτιο καὶ ὑποψιά-

ζεται πὼς σὲ κάθε γωνία κρύβεται κ' ἕνας φοβερὸς ἐγκληματίας. Ἡ ἀνάλυση ἀποκαλύπτει τὰ ἑξῆς:

Πρώτη φάση: ψυχικὸς ἀνταγωνισμὸς καὶ ἄπωση. Πρὶν ἀπ' τὸ γάμο της ἡ γυναῖκα αὐτὴ εἶχε γνωρίσει κάποιον ἄνθρωπο ποὺ τήνε πίεζε μὲ προτάσεις στὶς ὁποῖες θὰ ὑπέκυπτε εὐχαρίστως ἂν δὲν ἐμπόδιζε ἡ ἠθική της συνείδηση. Μπόρεσε νὰ ξεπεράσει αὐτὸ τὸν ἀνταγωνισμὸ παρηγορούμενη μὲ τὴν ἰδέα τοῦ γάμου. Μὰ ὁ ἄνθρωπος τὴν παράτησε. Παντρεύθηκε κάποιον ἄλλον χωρὶς ὅμως νὰ μπορέσει νὰ ξεχάσει τὸν πρῶτο τοῦ ὁποίου ἡ εἰκόνα διαρκῶς τὴν τυραννοῦσε. Ὅταν τὸν ξαναντάμωσε ἔνοιωθε νὰ τὴν τυραννεῖ ἕνας νέος ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ πόθου της καὶ τοῦ σεβασμοῦ της πρὸς τὴ συζυγικὴ πίστη. Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς ὁ ἀνταγωνισμὸς ἦταν ἀφόρητος καὶ ἄλυτος γιατὶ ὁ πόθος της ἦτανε τόσο δυνατὸς ὅσο δυνατὲς ἦταν καὶ οἱ ἠθικές της ἀρχές. Στὴν ἀρχὴ ἀπέφευγε τὸν ἄνθρωπό της (ἀντίσταση) κατόπιν φάνηκε πὼς τὸν εἶχε ξεχάσει. Ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα δὲν ἐπρόκειτο περὶ λησμονιᾶς ἀλλὰ περὶ ἀπώσεως. Νόμισε τὸν ἑαυτό της γιατρεμένο καὶ δὲν τονὲ σκεφτότανε πιά, συνειδητὰ τοὐλάχιστο.

Δεύτερη φάση: ρήξη τῆς ἄπωσης.— Ὕστερ' ἀπὸ λίγον καιρὸ εἶχε μιὰ ζωηρὴ φιλονεικία μὲ τὸν ἄντρα της γιατὶ ὁ τελευταῖος αὐτὸς φλέρταρε μὲ μιὰν ἄλλη γυναῖκα. Ὅπως φάνηκε ἀργότερα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φιλονεικίας αὐτῆς ἔκανε τὸν ἀκόλουθο συλλογισμό: «Ἂν ἐσὺ ἔχεις τὸ δικαίωμα νὰ μὲ ἀπατᾶς θὰ ἤμουνα πολὺ κουτὴ ἂν δὲν σ' ἀπατοῦσα κ' ἐγώ». Στὰ μάτια της τότε διεγράφετο ἡ εἰκόνα τοῦ πρώτου ἀγαπημένου της. Ἀλλὰ ἡ ἰδέα ἦταν πολὺ ἐπικίνδυνη· δὲν ἦταν ἄραγε ἐνδεχόμενο νὰ ξυπνήσει ὅλον τὸν παλιὸ ἀνταγωνισμό; Κι' ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἡ συνειδητὴ αὐτὴ ἰδέα ἔπαψε νὰ τὴν ἀπασχολεῖ· τὴν εἶχε ἀπωθήσει ξανά. Ἀλλὰ τὴν

ἀκόλουθη νύχτα τῆς παρουσιάσθηκε μιὰ ἐφιαλτικὴ κατάσταση ἀγωνίας· εἶχε ξαφνικὰ τὴν ἐντύπωση πὼς κάποιος ξένος γλυστροῦσε πρὸς τὸ κρεββάτι της γιὰ νὰ τὴν βιάσει. Τὸ ἔνστικτο εἶχε ξαναγυρίσει στὴ συνειδητὴ κατάσταση ὑπὸ μορφὴ ἀλλαγμένη, μὲ τὴν ἀμέσως ἀντίθετή του ὄψη: ὁ ξένος δὲν προκαλεῖ πιὰ τὸν πόθο ἀλλὰ τὸ φόβο. Αὐτὴ ἡ μεταμφίεση (τρίτη φάση) ἦταν ἡ βάση τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ συμπτώματος. Ἂν ἀναλύσουμε τώρα αὐτὸ τοῦτο τὸ σύμπτωμα, στὸ γεγονὸς ὅτι ἕνας ἄνθρωπος γλυστρᾶ πρὸς τὸ κρεββάτι τῆς γυναίκας τὴ νύχτα, βλέπουμε τὴν πραγματοποίηση μιᾶς ἀπωθημένης ἐπιθυμίας, τῆς ἐπιθυμίας τῆς μοιχείας. Ἡ προσεχτικὴ ἀνάλυση ἀποκάλυψε πὼς ἡ γυναίκα, χωρὶς νὰ τὸ ξαίρει, πραγματοποίησε τὴν εἰκόνα τοῦ πρώτου της ἐρωμένου: Τὸ παράστημα, τὸ χρῶμα τῶν μαλλιῶν κλπ. κλπ. ἦταν ἀπαράλλαχτα μ' ἐκείνου). Μὰ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σύμπτωμα περιέχει ἐπίσης τὴν ἀντίσταση, τὸ φόβο τοῦ ἐνστίκτου ποὺ ἐμφανίζεται ὡς φόβος τοῦ ἀνθρώπου. Ἀργότερα τὸ στοιχεῖο «γιὰ νὰ βιασθεῖ» ἀντικαταστάθηκε στὸ φόβο ἀπὸ τὸ στοιχεῖο «γιὰ νὰ δολοφονηθεῖ» ποὺ ἀντιστοιχεῖ συνεπῶς σὲ μιὰ νέα μεταμφίεση τοῦ μέχρι τῆς ὥρας πολὺ διαφανοῦς περιεχομένου τοῦ συμπτώματος.

Τὸ παράδειγμα αὐτὸ μᾶς δείχνει, ὄχι μόνο τὴ συγχώνευση σ' ἕνα καὶ μόνο φαινόμενο δυὸ ἀντιθέσεων ἀρχικὰ χωρισμένων, ἀλλὰ καὶ τὴ μεταβολὴ ἑνὸς φαινομένου στὸ ἀντίθετό του, τοῦ πόθου σ' ἀγωνία. Αὐτὴ ἡ μεταβολὴ τῆς σεξουαλικῆς ἐνέργειας [δυναμισμοῦ] σὲ ἀγωνία — μιὰ ἀπ' τὶς πρῶτες καὶ βασικὲς ἀνακαλύψεις τοῦ Φρόϋντ — προϋποθέτει πὼς ὑπὸ καθωρισμένες συνθῆκες, ἡ ἴδια ἐνέργεια παράγει ἀποτέλεσμα ἀκριβῶς ἀντίθετο ἐκείνου ποὺ θὰ παρῆγε ὑπὸ ἄλλες συνθῆκες.

Ἐπίσης καὶ μιὰ ἄλλη ἀρχὴ διαλεκτικῆς πείρας

ἐκφράζεται στὸ παράδειγμά μας. Τὸ νέο (τὸ σύμπτωμα) περιέχει ἐπίσης καὶ τὸ παλιὸ (τὴ λίμπιντο)· τὸ παλιὸ ὅμως δὲν εἶναι πιὰ ταυτόσημο μὲ τὸν ἑαυτό του: ἔγινε ταυτόχρονα κάτι ὁλότελα νέο, δηλαδὴ ἀγωνία. Ἀλλὰ ἡ διαλεκτικὴ ἀντίθεση μεταξὺ τῆς λίμπιντο καὶ τῆς ἀγωνίας λύεται ἐπίσης κατ' ἄλλο τρόπο, ἕνεκα ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Προτοῦ ὅμως θίξουμε τὸ θέμα αὐτό, ἂς ἀναφέρουμε μερικὰ ἀκόμη μικρὰ παραδείγματα γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε καλύτερα τὴ διαλεκτικὴ τοῦ ψυχισμοῦ. Ἂς πάρουμε τὸ πέρασμα τῆς ποσότητας σὲ ποιότητα: ἡ ἀπώθηση ἢ ἡ ἁπλῆ κατάπνιξη μιᾶς ἐνστικτώδους ὁρμῆς εἶν' ὡς ἕνα βαθμὸ εὐχάριστη γιὰ τὸ ἐγώ, γιατὶ καταργεῖ μιὰ ψυχικὴ σύγκρουση [ἀνταγωνισμό]. Ἀλλὰ ἀπὸ ἕνα ὡρισμένο σημεῖο ἡ εὐχαρίστηση μετατρέπεται σὲ δυσαρέσκεια. Ἡ ἐλαφριὰ διέγερση μιᾶς ἐρωτογενοῦς ζώνης ποὺ εἶναι ἀνίκανη νὰ ὁδηγήσει στὴν τελικὴ ἱκανοποίηση εἶναι εὐχάριστη. Ἂν ὅμως ἡ διέγερση συνεχισθεῖ ἡ ἡδονὴ [εὐχαρίστηση] μετατρέπεται σὲ δυσαρέσκεια.

Ἡ ἔνταση καὶ ἡ ὕφεση [χαλάρωση] ἀποτελοῦν φαινόμενα καὶ ἔννοιες διαλεκτικές. Τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο τὸ φανερώνει κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο. Ἡ ἔνταση μιᾶς σεξουαλικῆς διέγερσης μεγαλώνει τὸν πόθο, ἀλλὰ ἡ ἱκανοποίηση ποὺ ἐπιτυγχάνεται, ἐνῶ ἀκόμη διαρκεῖ ἡ διέγερση, μειώνει τὴν ἔνταση αὐτή, γίνεται δηλαδὴ ταυτόχρονα ὕφεση. Ἡ ἔνταση παρασκευάζει λοιπὸν τὴν ἐπικείμενη ὕφεση κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἡ ἔνταση ἑνὸς ἐλατηρίου προπαρασκευάζει τὴ χαλάρωσή του. Ἀντίστροφα ἡ ὕφεση δημιουργεῖται στὸ ἀνώτατο ὅριο τῆς ἔντασης — λ. χ. στὴ σεξουαλικὴ πράξη ἢ στὸ θέατρο, στὶς σκηνὲς ποὺ προετοιμάζουν τὴ λύση— ὄντας ἐπίσης ἀφετηρία μιᾶς νέας ἔντασης.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητας τῶν ἀντιθέτων ἐμφα-

νίζεται στὴν ἔννοια τῆς ναρκισσικῆς λίμπιντο καὶ τῆς λίμπιντο τοῦ ἀντικειμένου. Κατὰ τὸν Φρόϋντ ὁ αὐτερωτισμὸς καὶ ὁ ἔρως τοῦ ἀντικειμένου εἶναι δυὸ ἀντίθετες ἔννοιες· ὁ ἔρως τοῦ ἀντικειμένου προέρχεται ἀπὸ τὴ ναρκισσικὴ λίμπιντο καὶ μπορεῖ ὁποτεδήποτε νὰ ξαναγυρίσει στὴν ἀφετηρία του· ἀλλὰ καθ᾽ ὅσον καὶ οἱ δυὸ ἀντιπροσωπεύουν ἐρωτικὲς τάσεις εἶναι ταυτόσημες· συχνότατα ἐπιστρέφουν σὲ μιὰ κοινὴ πηγή, στὸ σωματικὸ σεξουαλικὸ ὄργανο καὶ στὸν «πρωτόγονο ναρκισσισμό». Ἂς πάρουμε τώρα τὶς ἔννοιες τοῦ «συνειδητοῦ» καὶ τοῦ «ἀσυνειδήτου». Εἶναι δυὸ ἀντίθετα· ἀλλὰ στὴ νεύρωση τοῦ ἐξαναγκασμοῦ δείχνουν ὅτι μποροῦν νὰ εἶναι ταυτόχρονα ἀντίθετα καὶ ταυτόσημα. Οἱ ἄρρωστοι ποὺ πάσχουν ἀπὸ αὐτὴν ἀπωθοῦν τὶς παραστάσεις κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: περιορίζονται νὰ ἀπομακρύνουν τὴν προσοχή τους ἀπὸ αὐτὲς καὶ νὰ τὶς ἀπογυμνώνουν ἀπὸ τὴν ἐπιδραστική τους γαρνιτούρα· ἡ «ἀπωθημένη» παράσταση εἶναι σὲ κάθε στιγμὴ συνειδητὴ κι᾽ ὥστόσο ἀσυνείδητη, δηλαδὴ ὁ ἄρρωστος μπορεῖ νὰ τὴν παραγάγει ἀλλὰ ἀγνοεῖ τὴ σημασία της. Οἱ ἔννοιες τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἀπροσώπου [κυρίως ἀσυνειδήτου] ἐκφράζουν ἐπίσης ἀντίθετα ταυτόσημα· τὸ ἐγὼ εἶναι ἕνα εἰδικὰ διαφοροποιημένο τμῆμα τοῦ ἀπροσώπου [ἀσυνειδήτου], ἀλλὰ ὑπὸ ὡρισμένες συνθῆκες γίνεται ὁ ἀντίπαλός του, ὁ ὀργανικός του ἀνταγωνιστής.

Ἡ ἔννοια τῆς ταυτοποίησης ἀντιστοιχεῖ ὄχι μόνο σ᾽ ἕνα φαινόμενο διαλεκτικό, ἀλλὰ καὶ σὲ μία ταυτότητα τῶν ἀντιθέτων. Γιὰ τὸν Φρόϋντ ἡ ταυτοποίηση συνίσταται στ᾽ ὅτι τὸ ὑποκείμενο «ἰδιοποιεῖται» τὸν παιδαγωγό του (ἢ «ταυτίζεται» μαζύ του)· ὁ παιδαγωγὸς αὐτὸς εἶναι ταυτόχρονα ἀγαπητὸς καὶ μισητὸς καὶ ὁ μαθητὴς ἰδιοποιεῖται τὶς ἀρχὲς καὶ τὶς ἰδιότητες τοῦ τελευταίου αὐτοῦ. Συνήθως ἡ ἀντικειμενικὴ σχέση ἐξαφανίζεται ἐκεί-

νη τὴ στιγμή. Ἡ ταυτοποίηση θέτει τέρμα στὴν κατάσταση τῆς ἀντικειμενικῆς σχέσης· εἶναι συνεπῶς τὸ ἀντίθετό της, ἡ ἄρνησή της· ὡστόσο διατηρεῖ αὐτὴ τὴν ἀντικειμενικὴ σχέση ὑπὸ ἄλλη μορφὴ καὶ ἀποτελεῖ συνεπῶς ἔτσι μιὰ νέα κατάφαση. Στὴ βάση τῆς κατάστασης αὐτῆς βρίσκουμε τὸν ἀκόλουθο ἀνταγωνισμό: «Ἀγαπῶ τὸν Χ., τὸν παιδαγωγό· μοῦ ἀπαγορεύει πολλὰ πράγματα καὶ γι᾽ αὐτὸ τὸν μισῶ καὶ θάθελα νὰ τὸν καταστρέψω, νὰ τὸν ἐξαφανίσω· μὰ τὸν ἀγαπῶ ἐπίσης καὶ γι᾽ αὐτὸ θάθελα νὰ τὸν διατηρήσω». Αὐτὴ ἡ ἀντιφατικὴ κατάσταση ποὺ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχει τέτοια ποὺ εἶναι, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ ἀνταγωνιστικὲς τάσεις φτάνουν σὲ μιὰ ὡρισμένη ἔνταση, μπορεῖ νὰ λυθεῖ κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: «τὸν ἀπορροφῶ, ταυτίζομαι μαζύ του, τὸν καταστρέφω (δηλ. καταστρέφω τὶς σχέσεις μου μαζύ του) στὸ περιβάλλον, ἀλλὰ τὸν διατηρῶ μέσα μου ἀλλαγμένο· τὸν κατέστρεψα καὶ ταυτόχρονα τὸν διετήρησα».

Στὴν ψυχαναλυτικὴ ἔννοια τοῦ ἀμφιτροπισμοῦ (ἢ ἀμφοτεροθυμίας, δηλ. τοῦ θέλειν καὶ μὴ θέλειν τι) βρίσκουμε ἐπίσης πλῆθος διαλεκτικῶν φαινομένων ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ τονίσουμε τὸ πιὸ σημαντικό, τὴ μετατροπὴ τοῦ ἔρωτα σὲ μῖσος καὶ ἀντίστροφα. Μῖσος μπορεῖ νὰ σημαίνει στὴν πραγματικότητα ἀγάπη καὶ ἀντίστροφα. Οἱ δυὸ αὐτὲς τάσεις εἶναι ταυτόσημες καθ᾽ ὅσον ἐπιτρέπουν καὶ ἡ μιὰ καὶ ἡ ἄλλη ἐντατικὲς σχέσεις μὲ ἄλλο πρόσωπο. Ἡ μετατροπὴ στὸ ἀντίθετο εἶναι μιὰ ἰδιότητα ποὺ ὁ Φρόϋντ ἀποδίδει στὰ ἔνστικτα γενικά. Ὡστόσο σ᾽ αὐτὴ τὴ μεταβολὴ τὸ παλαιὸ ἔνστικτο δὲν ἐξαφανίζεται· παραμένει ἀκέραιο, διατηρημένο στὸ ἀντίθετό του.

Ἐπίσης τὰ ἀντίθετα διαστροφὴ καὶ νεύρωση λύονται διαλεκτικὰ κατὰ τὸ ὅτι κάθε νεύρωση εἶναι

τὸ ἀρνητικὸ τῆς διαστροφῆς καὶ ἀντίστροφα.

Ἡ πρωτόγονη σεξουαλικὴ ἄπωση μᾶς δίνει ἕνα ὡραῖο παράδειγμα διαλεκτικῆς ἐξέλιξης. Στοὺς πρωτόγονους λαοὺς ὑπάρχει ἕνας ἄγριος ἀνταγωνισμός, μεταξὺ τοῦ ταμποῦ [ἱερᾶς ἀπαγόρευσης] τῆς αἱμομιξίας ἀδελφοῦ πρὸς ἀδελφή, (καὶ πρὸς τὴ μητέρα) καὶ τῆς σεξουαλικῆς ἐλευθερίας ἀπέναντι τῶν ἄλλων γυναικῶν. Ἀλλὰ ὁ σεξουαλικὸς περιορισμὸς ἐκτείνεται ὁλόενα, στὶς ἐξαδέρφες πρῶτα καὶ κατόπιν σ' ὅλες τὶς γυναῖκες τῆς ἴδιας πατριᾶς· ἔπειτα δέ, ἐκτεινόμενος περισσότερο, μεταβάλλεται στὸ τέλος ποιοτικά, δημιουργώντας μιὰ νέα κατάσταση ἀπέναντι τῆς σεξουαλικότητας γενικά. Αὐτὸ γίνεται λ. χ. μὲ τὴν πατριαρχία καὶ κυρίως μὲ τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ χριστιανισμοῦ. Μὲ τὴ σειρά της ἡ ἄπωση ἐντεινόμενη ἀπὸ τὴ σεξουαλικότητα γενικά, δημιουργεῖ τὸ ἀντίθετό της στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ταμποῦ [ἡ ἱερότητα] τῶν παιδικῶν σχέσεων μεταξὺ ἀδελφοῦ καὶ ἀδελφῆς στὴν πραγματικότητα λύεται. Λόγῳ τῆς πολὺ ἔκδηλης σεξουαλικῆς ἀπώθησης, οἱ ἐνήλικοι δὲν ξαίρουν πιὰ τίποτε ἀπὸ τὴν παιδικὴ σεξουαλικότητα, τόσο πού τὰ σεξουαλιστικὰ παιγνίδια μεταξὺ ἀδελφῶν δὲν θεωροῦνται πιὰ ὡς σεξουαλιστικὰ ἀλλὰ ὡς φυσικὰ πράγματα στὶς πιὸ «ἐξευγενισμένες» οἰκογένειες. Ὁ πρωτόγονος δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κυττάξει κὰν τὴν ἀδελφή του, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως, ἔχει πλήρη ἐλευθερία ἀπὸ σεξουαλιστικὴ ἄποψη· ὁ πολιτισμένος ἐξαντλεῖ στὴν ἀδελφή του τὴν παιδικὴ σεξουαλικότητά του· κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως κωλύεται ἀπὸ αὐστηρὲς ἠθικὲς ἀρχές.

Ἂς ἰδοῦμε τώρα κατὰ πόσον ἡ ψυχανάλυση ἀνεκάλυψε τὴ διαλεκτικὴ τοῦ ψυχισμοῦ καθ' ὅσον ἀφορᾶ ἐπίσης τὴ γενικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου στὴν κοινωνία. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ θὰ ἔχουμε νὰ ἐξετάσουμε δυὸ συβαρὰ ζητήματα:

Πρῶτα-πρῶτα ἡ διαλεκτικὴ τῶν ψυχικῶν φαινομένων δὲ μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴν ἀρχέγονη ἀντίθεση (ποὺ ζητεῖ νέα λύση) μεταξὺ τοῦ ἐγὼ (ἐνστίκτου) καὶ τοῦ περιβάλλοντος; Ἔπειτα, πῶς ἡ ἔλλογη καὶ ἢ ἄλογη ἀντίληψη περὶ τῶν ἀτομικῶν ἰδιοτήτων ἀντιτίθενται ἡ μιὰ στὴν ἄλλη κι' ὥστόσο περνοῦν ἡ μιὰ στὴν ἄλλη;

Ἐξεθέσαμε ἤδη στὸ πρῶτο κεφάλαιο τὴ θεωρία τῆς φροϋδικῆς ψυχανάλυσης κατὰ τὴν ὁποία, ψυχικὰ τὸ ἄτομο ἔρχεται στὸν κόσμο σὰ μιὰ δέσμη ἀναγκῶν καὶ ἐνστίκτων ποὺ ἀντιστοιχοῦνε σ' αὐτὲς τὶς ἀνάγκες. Σὰν ὂν κοινωνικὸ μπαίνει ἀμέσως μὲ τὶς ἀνάγκες του στὴν κοινωνία, ὄχι μόνο στὴ στενὴ κοινωνία τῆς οἰκογένειας, ἀλλὰ ἔμμεσα, διὰ τῶν οἰκονομικῶν δεσμῶν τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, στὴν κοινωνία μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία τῆς λέξης. Ἀναγόμενη στὴν ἁπλούστερη μορφή της, ἡ οἰκονομικὴ διάρθρωση τῆς κοινωνίας—χάρη σὲ ἄπειρους δεσμούς: κοινωνικὴ τάξη τῶν γονέων, οἰκονομικοὶ ὅροι τῆς οἰκογένειας, ἰδεολογία, σχέσεις τῶν συγγενῶν μεταξύ τους κλπ. κλπ.—ἐπιδρᾶ στὸ ἔνστικτο τοῦ ἐγὼ τοῦ νεογεννήτου. Ἂν αὐτὸ μεταβάλλει τὸ περιβάλλον του, τὸ περιβάλλον αὐτὸ ἐπιδρᾶ μὲ τὴ σειρά του ἐπάνω του. Ἡ ἁρμονία κυριαρχεῖ ἐφ' ὅσον τὰ ἔνστικτα ἐν μέρει ἱκανοποιοῦνται. Ἀλλὰ στὶς περισσότερες περιπτώσεις δημιουργεῖται μιὰ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν ἐνστικτωδῶν ἀναγκῶν καὶ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος τοῦ ὁποίου ἐκπρόσωπος εἶναι, καθὼς εἴπαμε, ἡ οἰκογένεια (καὶ κατόπιν τὸ σχολειό). Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ καταλήγει σ' ἕναν ἀνταγωνισμό, ἀφετηρία πολλῶν μεταβολῶν· καὶ ἐπειδὴ τὸ ἄτομο εἶναι ὁ πιὸ ἀδύνατος ἀντίπαλος οἱ μεταβολὲς αὐτὲς γίνονται στὴν ψυχική του σύσταση. Παρόμοιες συγκρούσεις ποὺ προκύπτουν ἀπὸ ἀντιθέσεις ποὺ θὰ ἦταν ἄλυτες ἂν τὸ παιδὶ ἤτανε προικισμένο μὲ ψυχικὴ σύσταση ἀνάλλαχτη,

δημιουργοῦνται κάθε μέρα, κάθε στιγμὴ μᾶλλον καὶ ἀποτελοῦν ἀληθινὰ κινητήρια στοιχεῖα. Στὴν ψυχανάλυση γίνεται ἀληθινὰ λόγος γιὰ μιὰ προδιάθεση, γιὰ τάσεις πρὸς ἀνάπτυξη κλπ., ἀλλὰ τὰ φαινόμενα ποὺ ἀνακαλύφθησαν ἕως σήμερα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας συνηγοροῦν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ὑπὲρ τῆς διαλεκτικῆς ἐξέλιξης ποὺ περιγράψαμε πιὸ πάνω, ὑπὲρ τῆς δι᾽ ἀντιφάσεων ἐξέλιξης ἀπὸ σταθμὸ σὲ σταθμό. Στὴν ἀνάπτυξη τῆς λίμπιντο διακρίνουμε διάφορες φάσεις· λένε συνήθως ὅτι ἡ λίμπιντο περνᾶ τὶς φάσεις αὐτὲς τῆς ἐξέλιξης, ἀλλὰ ἡ παρατήρηση ἀποδεικνύει ὅτι, χωρὶς ἄρνηση τῆς ἱκανοποίησης τοῦ ἐνστίκτου, καμμιὰ φάση δὲ θὰ μποροῦσε πραγματικὰ νὰ διαδεχθεῖ τὴν προηγούμενη. Ἔτσι, ἡ ἄρνηση τῆς ἱκανοποίησης τοῦ ἐνστίκτου μὲ τὴ σύγκρουση ποὺ δημιουργεῖ στὸ παιδί, καθίσταται ὁ κινητήριος μοχλὸς τῆς ἀνάπτυξής του. Ἀφίνουμε κατὰ μέρος τὸ στάδιο τῆς ἀνάπτυξης αὐτῆς ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα, στάδιο ποὺ δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ θεωρήσει κανεὶς ὡς τέτοιο, (ὅπως εἶναι λ.χ. ἡ τοποθέτηση τῶν ἐρωτογενῶν ζωνῶν καὶ τοῦ αἰσθησιακοῦ ὀργάνου). Τὸ μέρος αὐτὸ ἀποτελεῖ τομέα ἀκόμη σκοτεινὸ γιὰ τὶς βιολογικὲς ἔρευνες. Τὸ πρόβλημα τοῦ χαρακτῆρα τῆς διαλεκτικῆς του δὲν τίθεται ἐδῶ. Θὰ ἔχουμε βεβαίως νὰ κάνουμε καὶ μ᾽ αὐτήν, ἀλλὰ ἀρκούμεθα στὸν ὁρισμὸ τοῦ Φρόϋντ, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ἡ διάταξη τῶν ἐνστίκτων ἔχει τὴν ἴδια θέση μὲ τὴν πεῖρα στὴν ἀνάπτυξη.

Παράλληλα μὲ τὶς ἱκανοποιήσεις τοῦ ἐνστίκτου, οἱ ἀπαγορεύσεις παίζουνε πρωτεύοντα ρόλο ὡς συντελεστὲς τῆς ἐξέλιξης. Ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τοῦ ἐνστίκτου τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καταλήγει νὰ γίνει μιὰ ἐσωτερικὴ ἀντίθεση· ὑπὸ τὴν ἐπίδραση ἀκριβῶς τοῦ ἐξωτερικοῦ

κόσμου ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται στὴν ψυχικὴ συσκευὴ ἕνα ἀνασταλτικὸ στοιχεῖο, τὸ ὑπερ-ἐγώ. Ὅ,τι στὴν ἀρχέγονη κατάσταση ἤτανε φόβος τῆς τιμωρίας γίνεται ἤδη ἠθικὸ κώλυμα. Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ ἐνστίκτου καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου γίνεται σύγκρουση μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ὑπερ-ἐγώ. Δὲν λησμονοῦμε ὡστόσο ὅτι καὶ τὰ δυὸ εἶναι ὑλικῆς φύσεως, ὅτι τὸ πρῶτο τροφοδοτεῖται ὀργανικὰ καὶ τὸ δεύτερο, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, θεμελιώνεται ἐπάνω στὸ ἐγὼ πρὸς τὸ συμφέρο τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντήρησης. Τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης (ναρκισσισμὸς) περιορίζει τὸ ἔνστικτο τῆς ἐπιθετικότητος. Ἔτσι, δυὸ ἀνάγκες θεμελιώδεις ποὺ πρωταρχικὰ—στὸ θηλάζον καὶ ἀργότερα σὲ πολλὲς ἄλλες καταστάσεις—γίνονται μία, ἔρχονται σ' ἀντίθεση καὶ ἀπὸ σύγκρουση σὲ σύγκρουση προωθοῦνε τὴν ἐξέλιξη· αὐτὸ δὲ ὄχι συμπτωματικὰ ἀλλ' ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τοῦ κοινωνικοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Ἂν οἱ ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς συγκρούσεις καθορίζουν κατὰ ἕνα γενικώτατο τρόπο τὴν ἐξέλιξη, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ γεμίζει μὲ τὶς παραστάσεις της καὶ τὸ σύγχρονο περιεχόμενό της τόσο τοὺς ἐνστικτώδεις σκοποὺς ὅσο καὶ τὰ ἠθικὰ κωλύματα. Ἡ ψυχανάλυση λοιπὸν μπορεῖ νὰ ἐπικυρώσει ἀπόλυτα τὴ θέση τοῦ Μὰρξ κατὰ τὴν ὁποία ἡ κοινωνικὴ ζωὴ πράγματι καθορίζει τὴ «συνείδηση» δηλαδὴ παραστάσεις, σκοποὺς καὶ ἔνστικτα, κοινωνικὲς ἰδεολογίες κλπ. κι' ὄχι τὸ ἀντίθετο.

Δίνει στὴ θέση αὐτὴ συγκεκριμένο περιεχόμενο καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν παιδικὴ ἀνάπτυξη. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποκλείει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἔνταση τῶν ἀναγκῶν (διεπόμενη σωματικὰ) ὅπως καὶ οἱ ποιοτικὲς διαφορὲς στὴν ἀνάπτυξη καθορίζονται ἀπὸ τὸ γενετήσιο ὄργανο.

Δὲν ὑπάρχει σ' αὐτὸ καμμιὰ «ἰδεαλιστικὴ πα-

ρέκκλιση»—μομφὴ ποὺ μοῦ ἀπέδωσαν πολλοὶ μαρξιστὲς—ἀλλὰ πλήρης συμφωνία μὲ τὴ θέση τοῦ Μὰρξ κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦν τὴν ἴδια τους ἱστορία, ἀλλὰ μόνο ὑπὸ καθωρισμένες κοινωνικὲς συνθῆκες. Σ' ἕνα του γράμμα ὁ Ἔνγκελς διαμαρτύρεται ἐναντίον τῆς ἰδέας ὅτι ἡ παραγωγὴ καὶ ἡ ἀναπαραγωγὴ τῆς πραγματικῆς ζωῆς ἀποτελοῦν τὸ μόνο παράγοντα ποὺ καθορίζει τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἰδεολογιῶν. Ἀποτελοῦν πράγματι τὸν καθοριστικὸν αὐτὸν παράγοντα ἀλλὰ μονάχα ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει. (1)

Μεταφερόμενη στὴν κοινωνιολογία ἡ βασικὴ θέση τοῦ Φρόϋντ—ἡ περὶ τῆς σημασίας τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀτόμου—σημαίνει ἁπλούστατα ὅτι ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καθορίζει τὴν ἐξέλιξη αὐτή. Τὰ ἀνθρώπινα ἔνστικτα καὶ οἱ ροπές, μορφὲς ἄδειες καὶ ἕτοιμες νὰ δεχθοῦν κοινωνικὰ περιεχόμενα, ὑφίστανται μιὰ (κοινωνικὴ) διεργασία στὶς σχέσεις μὲ τὸν πατέρα, τὴ μητέρα, τοὺς διδασκάλους, καὶ τότε μόνο προσλαμβάνουν τὴν ὁριστικὴ μορφὴ καὶ περιεχόμενό τους.

Ἡ διαλεκτικὴ τῆς ψυχικῆς ἐξέλιξης δὲν ἐμφανίζεται μόνο στὸ γεγονὸς ὅτι ἕνας ἀνταγωνισμός, ἀνάλογα μὲ τὴ δυναμικὴ σχέση τῶν παρουσιαζομένων ἀντιθέσεων, μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει σὲ ἀντίθετα ἀποτελέσματα, ἀλλὰ καὶ στὸ ἄλλο γεγονός, τῆς κλινικῆς πείρας αὐτό, ὅτι τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ μποροῦν σὲ ὡρισμένες [ψυχικὲς] συγκρούσεις νὰ μετατραποῦν στὸ ἀκριβῶς ἀντίθετό

---

(1) «Ἂν τώρα ἀντιστρέψουμε τὸ πρᾶγμα, ἐμφανίζοντας τὸν οἰκονομικὸ παράγοντα ὡς τὸν **μόνον καθοριστικόν**, θὰ διαστρέψουμε τὴ φράση αὐτὴ σὲ μιὰ ἀφηρημένη, παράλογη διατύπωση ποὺ δὲν σημαίνει τίποτε.» Ἔνγκελς.

τους, ποὺ βρισκόταν ἤδη σ' ἐμβρυώδη κατάσταση στὴν πρώτη λύση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἕνα σκληρόκαρδο παιδὶ μπορεῖ νὰ γίνει ὁ πιὸ εὐαίσθητος νέος χωρὶς ὅμως αὐτὸ ν' ἀποκλείει σὲ μιὰ διεισδυτικὴ ἀνάλυση ν' ἀποκαλύψει τὴν παλιά του σκληρότητα στὴ σημερινὴ εὐαισθησία του. Τὸ πιὸ βρώμικο παιδὶ μπορεῖ, σὰ μεγαλώσει, νὰ γίνει ἕνας μανιώδης τῆς καθαριότητας—ὁ φιλοπερίεργος νὰ γίνει ὁ ὑπερβολικώτερος τῶν διακριτικῶν. Ἡ φιληδονία μεταβάλλεται εὔκολα σ' ἀσκητισμό. Ὅσο ἐντονώτερα ἐκδηλώνεται μιὰ ἰδιότητα τόσο πιὸ εὔκολα μεταβάλλεται στὸ ἀντίθετό της, σὲ δεδομένες συνθῆκες (ἀντίδραση).

Ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴ μεταβολὴ τὸ παλιὸ δὲν ἐξαφανίζεται ὁλότελα. Ἐνῶ ἕνα μέρος τῆς ποιότητας μεταμορφώνεται γιὰ νὰ δώσει τὴ θέση του στὴν ἀντίθετη ποιότητα, τὸ ἄλλο μέρος παραμένει ἄθικτο, γιὰ νὰ ὑποστεῖ μὲ τὸν καιρὸ μορφολογικὲς τροποποιήσεις, ὀφειλόμενες στὶς ἀλλαγὲς ὁλόκληρης τῆς προσωπικότητας. Ἡ φροϋδικὴ ἔννοια τῆς **ἐπανάληψης**, παίζει μεγάλο ρόλο στὴν ψυχολογία τῆς διανοητικῆς [ψυχικῆς] ἀνάπτυξης καὶ φανερώνεται ὡς ἐντελῶς διαλεκτικὴ σὲ μιὰ ἐμβαθυντικὴ ἐξέταση. Σ' ὅ,τι ἀναπαρήχθηκε βρίσκουμε ὅ,τι εἶναι παλιὸ κι' ὅ,τι εἶναι ὁλότελα καινούργιο—τὸ παλιὸ περιενδεδυμένο σὲ νέο φόρεμα ἢ σὲ νέα λειτουργία. Αὐτὸ τὸ εἴδαμε ἤδη στὸ σύμπτωμα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἐξύψωση [ἐξαΰλωση]. Ἂς πάρουμε ὡς παράδειγμα ἕνα παιδὶ ποὺ εὕρισκε εὐχαρίστηση παίζοντας μὲ τὰ περιττώματα, ποὺ κατόπιν τοῦ ἄρεσε νὰ χτίζει πύργους μὲ βρεμμένη ἄμμο, καὶ ποὺ σὰν μεγάλωσε κατέληξε νὰ φανερώνει μιὰ σοβαρὴ κλίση πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονική. Καὶ στὶς τρεῖς φάσεις ἀνευρίσκουμε τὸ ἀρχέγονο [ἔνστικτο] ὡστόσο ὑπὸ ἄλλη μορφὴ καὶ μὲ διαφορετικὴ λειτουργία. Ἕνα ἄλλο παράδειγμα ἔχουμε

στὴν περίπτωση τοῦ χειρούργου ἢ τοῦ γυναικολόγου. Ὁ πρῶτος ἐξυψώνει τὸ σαδισμό του (τὸ κόψιμο), ὁ δεύτερος τὴν παιδική του ὀπτικὴ καὶ ἁπτικὴ ἡδονή. Ἡ ἐξακρίβωση τῶν γεγονότων αὐτῶν εἶναι ἔργο τῆς ἐμπειρικῆς κι' ὄχι τῆς μεθοδολογικῆς κριτικῆς. Ὅποιος δὲν ἔχει ἀναλύσει ἕναν χειροῦργο δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀρνεῖται αὐτὴ τὴ διαπίστωση. Ἀλλὰ ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἄποψη μπορεῖ νὰ προβάλει κανεὶς μιὰ σπουδαία ἀντίρρηση: ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀνθρώπινη δράση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς ὅρους τῆς ζωῆς. Ἡ ψυχανάλυση λοιπὸν ὑποστηρίζει μονάχα, ὅτι αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἀπὸ τὶς μορφὲς αὐτὲς παίζει ρόλο καὶ στὴν πραγματικότητα. Παράλληλα στὴν ὑποκειμενικὴν αὐτὴ κλίση, ἡ μορφὴ τῆς ἐξύψωσης εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς ὅρους. Πράγματι, ἡ οἰκονομικὴ πρωτίστως κατάσταση ἑνὸς ἀνθρώπου θὰ τὸν κάνει στὴν ἐξύψωση τοῦ σαδισμοῦ του, κρεοπώλη, χειροῦργο, ἀστυνομικό. Μιὰ τέτοια ἐξύψωση εἶναι ἐπίσης δυνατή, ἀπὸ λόγους κοινωνικούς. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ προκύπτει καὶ μιὰ δυσαρέσκεια πρὸς τὸ ἐπάγγελμα ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ κοινωνικὲς συνθῆκες. Ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἄποψη πρέπει ἐπίσης νὰ ἐξετάσουμε πῶς ὁ ἀναντίρρητα ὀρθολογικὸς [ἔλλογος] χαρακτῆρας τῆς δράσης συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐπίσης ἀναντίρρητα ἄλογη [μὴ ὀρθολογικὴ] φύση της. Γιὰ νὰ κερδίσει τὸ ψωμί του, δηλαδὴ γιὰ λόγους οἰκονομικούς, ὀρθολογικούς, ὁ ζωγράφος ζωγραφίζει, ὁ μηχανικὸς οἰκοδομεῖ, ὁ χειροῦργος χειρουργεῖ κι' ὁ γυναικολόγος ἐπιμελεῖται. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐργασία εἶναι ἕνας παράγων κοινωνικός, συνεπῶς ὁλοκληρωτικὰ ὀρθολογικός. Πῶς ὅμως μπορεῖ αὐτὸ νὰ συμβιβασθεῖ μὲ τὴν ψυχαναλυτικὴν ἑρμηνεία κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἄτομο, στὴν ἐργασία του, ἐξυψώνει ἕνα ἔν-

στικτο ποὺ ἱκανοποιεῖ ἔτσι μὲ τὸν πλάγιο αὐτὸ τρόπο; Πολλοὶ ψυχαναλυτὲς δὲν ἐκτιμοῦν σύμφωνα μὲ τὴν πραγματική του ἀξία τὸν ἔλλογο χαρακτῆρα τῆς ἀνθρώπινης δράσης. Διαπνέονται ἀπὸ μιὰ φιλοσοφικὴ ἀντίληψη κατὰ τὴν ὁποία τὰ προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης δράσης δὲν εἶναι παρὰ προεκτάσεις καὶ ἱκανοποιήσεις ἐνστίκτων. Σ' ἀπάντηση ὅμως ἕνας ἄλλος ψυχαναλυτὴς παρετήρησε εἰρωνικὰ πὼς ἕνα πηδαλιουχούμενο ἠμπορεῖ βέβαια νὰ εἶναι ἕνα σύμβολο τῆς βαλάνου μὰ θὰ μποροῦσε ὡστόσο νὰ χρησιμεύσει γιὰ τὴ πτήση ἀπο τὸ Βερολῖνο στὴ Βιέννη.

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ **ἐλλόγου** καὶ τοῦ **μὴ ἐλλόγου** (1) τίθεται ἐπίσης καὶ σὲ μιὰ ἄλλη κατηγορία φαινομένων. Τὸ ὄργωμα τῆς γῆς μὲ τὴ βοήθεια γεωργικῶν ἐργαλείων ὅπως καὶ ἡ σπορὰ ἀποσκοποῦν, γιὰ τὴν κοινωνία ὅπως καὶ γιὰ τὸ ἄτομο, στὴν παραγωγὴ τροφίμων. Ἀλλὰ οἱ πράξεις αὐτὲς παίρνουν ἐπίσης τὴ συμβολικὴ ἔννοια μιᾶς αἱμομιξίας μὲ τὴ μητέρα («ἡ γῆ, μήτηρ τροφός»). (2) Τὸ ἔλλογο [ὀρθολογικὸ] προσελκύει τὸ συμβολικό, γεμίζει ἀπὸ ἔννοια συμβολική. Ἡ σχέση τῆς ἔλλογης δράσης μὲ τὴν μὴ ἔλλογη συμβολικὴ ἔννοια ποὺ ἔχει, ἐμφανίζεται στὸ ρυθμὸ τῶν δύο λειτουργιῶν: εἰσχώρηση ἑνὸς ἐργαλείου σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε ὕλη, φύτευση ἑνὸς σπόρου καὶ παραγωγὴ καρποῦ ἀπὸ τὴν δουλευόμενη μ' αὐτόν τὸν τρόπο ὕλη. Ἔτσι ὁ συμβολισμὸς δικαιολογεῖται. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μητέρα ὀφείλει, ὅπως ἡ γῆ, νὰ δώσει τοὺς καρπούς της ἀφοῦ δουλευτεῖ

---

(1) Ὁ ὅρος «ἔλλογον» ἔχει ἐδῶ τὴν ἔννοια τοῦ χρησίμου, ὠφελίμου, «μὴ ἔλλογον» δὲ τοῦ περιττοῦ, τοῦ ἀνωφελοῦς.

(2) Γιὰ τὸ ἄτομο φυσικὰ ποὺ ἐκτελεῖ αὐτὴ τὴν ἐργασία κι' ὄχι τὴν ὁλότητα.

μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἐργαλείου (σύμβολό τῆς βαλάνου) ἀποδεικνύει πῶς ὅ,τι ἐφαίνετο στερούμενο ἐννοίας ἔχει πράγματι τέτοια, καὶ πὼς ὁλόκληρος ὁ συμβολισμὸς βασίζεται σὲ πραγματικὸ βάθρο. Πολλοὶ πρωτόγονοι λαοὶ ὑψώνουν φαλλοὺς—σύμβολα τῆς γονιμότητας—στοὺς ἀγροὺς ποὺ ἔσπερναν, καὶ ἡ μαγικὴ αὐτὴ πράξη, ἀντικειμενικὰ ἀνώφελη, διαφωτίζει μιὰ πλευρὰ τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ ὀρθολογικοῦ [ἐλλόγου] καὶ τοῦ ἀλογίστου [ἀλόγου]: πρόκειται ἐδῶ πέρα γιὰ μιὰ μαγικὴ προσπάθεια ποὺ γίνεται γιὰ νὰ πετύχει καλύτερα ἕνας καθωρισμένος σκοπός, μὲ τὴ βοήθεια ἀλόγων [μὴ ἐλλόγων] μέσων. Ἡ ἔλλογος ἐνέργεια, στὴν περίπτωση αὐτὴ ὄργωμα καὶ σπορά, δὲν ἐγκαταλείπεται, βέβαια. Καὶ ἡ σεξουαλικὴ σχέση ποὺ ἐμφανίζεται ἄλογα στὴν καλλιέργεια, σὰν ἕνα συμβολικὸ στοιχεῖο, εἶναι καθ' ἑαυτὴν λογικὴ καὶ χρήσιμη· χρησιμεύει γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῆς σεξουαλικῆς ἀνάγκης, ὅπως ἡ πράξη τῆς σπορᾶς χρησιμεύει στὸ ἔνστικτο τῆς συντήρησης. Ἀκόμη μιὰ φορὰ βλέπουμε πὼς δὲν ὑπάρχουν ἀπόλυτες ἀντιθέσεις κι' ὅτι ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τοῦ ἐλλόγου καὶ τοῦ ἀλόγου λύεται ἐπίσης κατὰ τρόπο διαλεκτικό.

Τὸ διαλεκτικὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει ἄλογο στοιχεῖο στὸ ἔλλογο καὶ ἀντίστροφα πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ προσεκτικώτερα. Ἡ ψυχαναλυτικὴ πεῖρα παρέχει μιὰ ἀπάντηση καὶ στὸ ζήτημα τοῦτο. Διδάσκει ὅτι οἱ κοινωνικὰ χρήσιμες ἀνθρώπινες ἐνέργειες μποροῦν νὰ ἀποκτήσουν ἔννοια συμβολική, ἀλλὰ δὲν τὴν ἀποκτοῦν ἀναγκαστικά. Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τ' ὄνειρο, λ. χ. ὅταν ξεφυτρώνει κανένα μαχαῖρι ἢ κανένα δέντρο· τοῦτο μπορεῖ νὰ εἶναι σύμβολο τῆς βαλάνου ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ἀναγκαστικὰ τέτοιο, γιατὶ τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ σκέφθηκε κανένα πραγματικὸ μαχαῖρι ἢ δέντρο. Κι' ὅταν τὸ σύμβολο ἐμφανίζεται στ' ὄνειρο, ἡ λογικὴ ἔννοια δὲν ἀποκλείε-

ται διόλου. Πραγματικὰ ἂν θελήσουμε νὰ μάθουμε μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀνάλυσης γιατὶ ἡ βάλανος παραστάθηκε ἀκριβῶς μὲ μαχαῖρι ἢ μὲ δέντρο, ἀντὶ μὲ ραβδὶ ἢ μ' ἕνα ὁτιδήποτε ἄλλο ἀντικείμενο, βρίσκουμε σὲ πλεῖστες περιπτώσεις μιὰ ἐξήγηση ὀρθολογική. Μιὰ νυμφομανής, λ.χ. αὐνανιζότανε μ' ἕνα μαχαῖρι ποὺ ἀντιπροσώπευε ἀναντίρρητα τὴ βάλανο. Ἀλλὰ ἡ ἐκλογὴ τοῦ μαχαιριοῦ εἶχε καθορισθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μητέρα της τῆς εἶχε πετάξει μιὰ μέρα ἕνα μαχαῖρι ποὺ τὴν πλήγωσε. Στὸν αὐνανισμὸ κυριαρχοῦσε αὐτὴ ἡ ἰδέα, ὅτι μὲ τὸ μαχαῖρι ἔπρεπε νὰ καταστρέψει τὸν ὀργανισμό της. Ἡ πράξη αὐτὴ ποὺ κατόπιν ἔγινε ἀλόγιστη [μὴ ἔλλογη], ἦταν πρωταρχικὰ ἐντελῶς λογικὴ καὶ χρησίμευσε στὴ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση. Στὸ φῶς τῶν παραδειγμάτων αὐτῶν ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ πολλαπλασιάσουμε στὸ ἄπειρο, βλέπουμε πὼς ὅλες οἱ πράξεις ποὺ φαίνονται ἄλογες, τὴ στιγμὴ τῆς ἐξέτασής τους εἴχανε σὲ μιὰ ὡρισμένη στιγμὴ μιὰν ἔννοια λογική. Κάθε σύμπτωμα, ἄλογο καθ' ἑαυτό, ἔχει μιὰ ἔννοια λογικὴ ὅταν ἡ ἀνάλυση ξέρει νὰ τὸ ἀναγάγει στὴν καταγωγή του. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίληψης αὐτῆς εἶναι ὅτι κάθε παιδικὴ-ἐνστικτώδης ἐνέργεια ποὺ ἀνταποκρίνεται στὴν ἔλλογη τάση πρὸς τὴν ἡδονή, γίνεται ἐνέργεια ἄλογη ὅταν ὑποστεῖ ἀπώθηση ἢ κάποιαν ἄλλη ἀνάλογη τύχη. Τὸ ἀρχέγονο στοιχεῖο εἶναι λοιπὸν τὸ ἔλλογο.

Ἂς πάρουμε ὡς παράδειγμα τὴ μηχανικὴ κατασκευή· βρίσκουμε αὐτοῦ στοιχεῖα ἄλογα, ὅπως λ. χ. ἡ συμβολικὴ ἱκανοποίηση μιᾶς ἀσυνείδητης ἐπιθυμίας. (1) Αὐτὸ σημαίνει πὼς στὴν ἐξύψωση

(1) Ἐννοῶ καὶ πάλι τὸν μηχανικὸ ὡς ἄτομο. (Οἱ σημειώσεις αὐτὲς θὰ ἤτανε περιττὲς—πράγματι εἶχα ὑπογραμμίσει καθαρὰ στὸ πρῶτο κεφάλαιο ὅτι ἀντικείμενο τῆς ψυχανάλυσης εἶναι τὸ ἄτομο - ἂν παρόμοιες θέσεις δὲν παρεξηγοῦνταν συχνὰ καὶ ἀποδίδονταν στὴν ὁλότητα)

μιὰ ἐνστικτώδης δύναμη ποὺ στὴν παιδικὴ ἡλικία ἔτεινε ἔλλογα πρὸς τὴν ἱκανοποίηση, παραστράτησε μὲ τὴ μόρφωση ἀπὸ τὸν ἀρχικό της σκοπὸ, καὶ προσανατολίσθηκε πρὸς ἄλλη κατεύθυνση. Ἀλλὰ ἡ παρώθηση ἔγινε ἄλογη τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ ὑποκείμενο πραγματικὰ παραιτήθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ σκοπό, ἐξακολουθῶντας ὅμως νὰ τείνει σ' αὐτὸν μὲ τὴ φαντασία του. Ἂν τὸ ἔνστικτο βρίσκει στὴν ἐξύψωση ἕνα νέο ἀντικειμενικὸ σκοπό, ἡ παλιὰ παρώθηση γινόμενη ἄλογη, συγχέεται μὲ τὴ νέα ἔλλογη δράση καὶ ἐμφανίζεται ἔτσι ὡς ἡ ἄλογη δικαιολόγησή της. Αὐτὸ ἀποδεικνύει σχηματικὰ τὸ ἔνστικτο τῆς γνώσης ποὺ ἱκανοποιεῖται ἀργότερα, στὴ δράση τοῦ γιατροῦ, λ. χ.

Πρώτη φάση: τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο τῆς γνώσης προσανατολίζεται ἔλλογα πρὸς τὴν παρατήρηση τοῦ σώματος καὶ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Σκοπὸς ἔλλογος: ἱκανοποίηση τοῦ ἐνστίκτου τῆς γνώσης.

Δεύτερη φάση: ἡ ἄμεση ἱκανοποίηση ἀπαγορεύεται· τὸ ἔνστικτο δὲν ἱκανοποιεῖται πιά, ἡ παρόρμηση γίνεται ἄλογη στοὺς νέους πιὰ κοινωνικοὺς ὅρους ποὺ δημιουργοῦνται.

Τρίτη φάση: τὸ ἔνστικτο βρίσκει μιὰ νέα μορφὴ δράσης ποὺ ἐμφανίζει ἀναλογία περιεχομένου μὲ τὴν πρώτη· τὸ ἄτομο γίνεται γιατρὸς καὶ κυτάζει πάλι σώματα καὶ γεννητικὰ ὄργανα, ὅπως ἄλλοτες, ὅταν ἦταν παιδί. Κάνει δηλαδὴ τὸ ἴδιο πρᾶγμα κι' ὡστόσο κάτι διάφορο· καθ' ὅσον ἡ δράση του σχετίζεται μὲ τὴν παιδικὴ κατάσταση εἶναι περιττὴ καὶ ἄλογη· καθ' ὅσον ὅμως σχετίζεται μὲ τὸ σημερινὸ κοινωνικό του λειτούργημα, εἶναι λογική.

Αὐτὸ δηλαδὴ σημαίνει ὅτι **κοινωνικὴ λειτουργία ἀποφασίζει περὶ τοῦ ἀλόγου ἢ ἐλλόγου χαρακτῆρα μιᾶς ἐνεργείας**· ἐπίσης ἡ μεταβολὴ τοῦ

χαρακτῆρα μιᾶς ἐνεργείας, περνώντας ἀπὸ τὸ λογικὸ στὸ ἄλογο κι' ἀντίστροφα, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ θέση τοῦ ἀτόμου στὴ δεδομένη στιγμή. Ὁ ἴδιος τρόπος ἐνεργείας τοῦ γιατροῦ ποὺ δὲν ἔχει καμμιὰ ἔννοια στὴν αἴθουσα τῆς ἐξέτασης τῶν ἀσθενῶν του, ἀποκτᾶ ἔννοια στὸν ἰδιωτικό του βίο, λ. χ. στὴ σεξουαλικὴ πράξη. Κι' ὅ,τι ἦταν λογικὸ στὸ γραφεῖο του χάνει τὸ χαρακτῆρα του στὴν ἴδια ἰδιωτικὴ κατάσταση.

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ἐπιβάλλουν νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ ψυχανάλυση χάρη στὴ μέθοδό της—ποὺ τῆς ἐπιτρέπει ν' ἀνακαλύπτει τὶς ἐνστικτώδεις ρίζες τῆς κοινωνικῆς δράσης τοῦ ἀτόμου—καὶ χάρη στὴ διαλεκτικὴ θεωρία της τῶν ἐνστίκτων εἶναι προωρισμένη νὰ διαφωτίζει λεπτομερῶς τὶς ψυχικὲς ἀντανακλάσεις τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τῆς παραγωγῆς, νὰ ἐξηγεῖ δηλαδὴ τὴ δημιουργία τῶν ἰδεολογιῶν «εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κεφαλήν». Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἄκρων **τῆς οἰκονομικῆς συγκρότησης τῆς κοινωνίας** καὶ τοῦ **ἰδεολογικοῦ ἐποικοδομήματος**, τὶς αἰτιώδεις σχέσεις τῶν ὁποίων καθώρισε ὁλοκληρωτικὰ ἡ ματεριαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία τῆς ψυχολογίας τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου εἰσάγει σειρὰ ἀπὸ ἐνδιάμεσους κρίκους. Μπορεῖ ν' ἀποδείξει πὼς ἡ οἰκονομικὴ διάρθρωση τῆς κοινωνίας δὲ μεταβάλλεται ἄμεσα σὲ ἰδεολογίες «μέσα εἰς τὸ ἀνθρώπινο κεφάλι»· πραγματικά, ἡ ἀνάγκη τῆς τροφῆς—οἱ ἐκφραστικὲς μορφὲς τῆς ὁποίας ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες—ἐπενεργεῖ μεταβάλλοντάς τες σύμφωνα μὲ τὶς λειτουργίες τῆς σεξουαλικῆς δράσης ποὺ εἶναι πολὺ πιὸ πλαστική, καὶ ἡ κοινωνικὴ αὐτὴ ἀντίδραση στὶς σεξουαλιστικὲς ἀνάγκες, ποὺ ἀναχαιτίζει στοὺς σκοπούς των, δημιουργεῖ ἀδιάκοπα, ὑπὸ μορφὴ ἐξυψωμένης λίμπιντο, νέες παραγωγικὲς δυνάμεις στὴ λει-

τουργία τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας: ἐν μέρει ἄμεσα ὑπὸ μορφὴ δύναμης ἐργατικῆς, ἐν μέρει ἔμμεσα ὑπὸ μορφὴ ἀποτελεσμάτων ἐξόχου ἀναπτύξεως ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ ἐξύψωση: ὅπως ἡ θρησκεία, ἡ ἠθικὴ γενικά, ἡ σεξουαλικὴ ἠθικὴ ἰδιαίτερα, ἡ ἐπιστήμη κλπ. Ἔτσι ἡ ψυχανάλυση εἰσάγεται λογικὰ στὴ ματεριαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας σ' ἕνα σημεῖο ἐντελῶς καθωρισμένο· στὸ σημεῖο ποὺ ἀρχίζουν τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα, τὰ προβλήματα αὐτὰ ποὺ ἀναφέρει ὁ Μὰρξ στὴ φράση του ποὺ λέγει ὅτι ὁ τρόπος τῆς ὑλικῆς ζωῆς μετατρέπεται σὲ ἰδέες μέσα στὸν ἀνθρώπινο ἐγκέφαλο. Ἡ λειτουργία τῆς λίμπιντο, συνεπῶς, στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη εἶναι δευτερεύουσα· ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη, μολονότι παρεμβαίνοντας κατὰ τρόπο ἀποφασιστικό, ἀφοῦ ἡ ἐξυψωμένη λίμπιντο γίνεται ἐργατικὴ καὶ παραγωγικὴ δύναμη. Ἀλλὰ ἂν ἡ λειτουργία τῆς λίμπιντο εἶναι στοιχεῖο δευτερεῦον, πρέπει τότε νὰ ἐξετάσουμε ποιὰ εἶναι ἡ ἱστορικὴ σημασία τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος. Εἴδαμε ὅτι ἡ ψυχανάλυση ἀντιλαμβάνεται διαλεκτικά, ἔστω καὶ ἀσυνείδητα, ὅλες τὶς ψυχικὲς λειτουργίες· μόνο τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα φαίνεται νὰ εἶναι στὴ θεωρία της σὰν ἕνα ἀμετακίνητο νησάκι ἀνάμεσα στὰ κινούμενα φαινόμενα. Μήπως διότι τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα νοήθηκε κατὰ τρόπο μὴ ἱστορικό, σὰν κάτι ἀκίνητο, σὰν ἕνα δεδόμενο στατικὸ στὴν ἀνθρώπινη φύση; Ἢ μήπως εἶναι μᾶλλον ἡ οἰκογενειακὴ μορφὴ—βάση τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος—ποὺ διατηρεῖται σχετικῶς σταθερὴ ἀπὸ αἰῶνες; Ὁ Τζὸνς [Jones] (1) φαίνεται νὰ παραδέχεται τὴν πρώτη ὑπόθεση. Σὲ μιὰ συζήτηση μὲ τὸν Μαλινόβσκη (2) γιὰ τὸ Οἰδιπό-

(1) «Imago», 1928.

(2) «Ἡ σεξουαλικότητα καὶ ἡ καταπίεσή της στ πρωτόγονες κοινωνίες», Payot, Paris.

δειο σύμπλεγμα στὶς μητριαρχικὲς κοινωνίες, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα εἶναι ἡ «fons et origo» [ἡ βάση καὶ ἡ ἀρχὴ] τοῦ παντός. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι ἀναντίρρητα ἰδεαλιστικὴ γιατὶ τὸ νὰ παρουσιάζουμε τὶς σχέσεις τοῦ παιδιοῦ πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὴ μητέρα, σχέσεις πρόσφατης ἀνακάλυψης, ὡς ταυτόσημες σ' ὅλες τὶς κοινωνίες εἶναι ὡς νὰ παραδεχόμαστε ὅτι ὁ τρόπος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εἶναι ἀμετάβλητος.

Τὸ νὰ θεωροῦμε αἰώνιο τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, εἶναι ὡς νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ οἰκογενειακὴ μορφὴ ποὺ τοῦ χρησιμεύει ὡς ὑπόβαθρο εἶναι ἀπόλυτη καὶ ἀναλλοίωτη κι' αὐτὸ θὰ ἰσοδυναμοῦσε πρὸς τὴ σκέψη ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι ἐκ φύσεως τέτοια ὅμως μᾶς ἐμφανίζεται σήμερα. Τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα παρατηρεῖται σ' ὅλες τὶς πατριαρχικὲς κοινωνίες, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὶς ἔρευνες τοῦ Μαλινόβσκη, οἱ σχέσεις μεταξὺ παιδιῶν καὶ γονιῶν εἶναι τόσο διάφορες στὶς μητριαρχικὲς κοινωνίες ὥστε δὲ θὰ μποροῦσε νὰ γίνει διόλου ζήτημα γιὰ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα στὶς κοινωνίες αὐτές. Γιὰ τὸν συγγραφέα αὐτόν, τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα εἶναι γεγονὸς κοινωνιολογικὰ καθωρισμένο, τοῦ ὁποίου ἡ μορφὴ μεταβάλλεται μὲ τὴν κοινωνικὴ διάρθρωση. Σὲ μιὰ σοσιαλιστικὴ κοινωνία, τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα πρέπει νὰ ἐξαφανιστεῖ γιατὶ ἡ κοινωνική του βάση, ἡ πατριαρχικὴ οἰκογένεια, χάνει τὸ λόγο τῆς ὕπαρξής της καὶ ἐξαφανίζεται. Καὶ ἡ κολλεκτιβιστικὴ μόρφωση τῶν παιδιῶν εἶναι τόσο δυσμενὴς στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, ὅπως ἐμφανίζονται σήμερα στὴν οἰκογένεια, οἱ σχέσεις τῶν παιδιῶν μεταξύ των καὶ τῶν παιδαγωγῶν των τόσο πολλαπλὲς καὶ εὐμετάβολες ὥστε ἡ ἔννοια τοῦ «Οἰδιποδείου συμπλέγματος»—σεξουαλικὸς πόθος πρὸς τὴ μητέρα καὶ ἐπιθυμία φόνου τοῦ πατέρα, τοῦ ἀντίζηλου—χάνει τὴ σημασία της. Τὸ ζήτημα

εἶναι νὰ συμφωνήσουμε στοὺς ὁρισμοὺς καὶ νὰ ξέρουμε ἂν θὰ ὀνομάζουμε «Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα» τὴν πραγματικὴ αἱμομιξία ὅπως ὑπῆρχε στὴν πρωτόγονη ἐποχή, ἢ ἂν θὰ κρατήσουμε τὴν ἔκφραση αὐτὴ γιὰ τὸν πόθο πρὸς τὴν ἀπαγορευμένη αἱμομιξία καὶ γιὰ τὴ ζήλεια πρὸς τὸν πραγματικὸ πατέρα. Αὐτὸ σημαίνει μονάχα πὼς μιὰ ἀπὸ τὶς οὐσιωδέστερες θέσεις τῆς ψυχανάλυσης θὰ ἰδεῖ τὴν ἰσχύ της νὰ περιορίζεται σὲ κοινωνικὲς μορφὲς καθωρισμένες. Σημαίνει ταυτόχρονα ὅτι τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα χαραχτηρίζεται σὰν γεγονὸς ποὺ ἐξαρτᾶται, ὡς πρὸς τὴ μορφὴ τοὐλάχιστο, κοινωνικὰ καὶ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει οἰκονομικά. Δοθέντος ὅτι μεταξὺ τῶν ἐθνολόγων ὑπάρχουν πολλὲς διαφορές, μᾶς εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερα ἀδύνατο νὰ λύσουμε τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῆς σεξουαλικῆς ἄπωσης. Ὁ Φρόϋντ ποὺ στὸ βιβλίο του «Τοτὲμ καὶ Ταμποὺ» βασίζεται στὴ δαρβινικὴ θεωρία τῆς πρωτόγονης ὁρδῆς, θεωρεῖ τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα ὡς **αἰτία** τῆς σεξουαλικῆς ἄπωσης. Ἀλλὰ ἡ παρατήρηση τῆς μητριαρχικῆς κοινωνίας δὲν τὸν δικαιολογεῖ. Οἱ ἔρευνες τῶν Μπαχόφεν-Μόργκαν-Ἔνγκελς, μᾶς παρέχουν μᾶλλον τὴ δυνατότητα νὰ θεωρήσουμε τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα καὶ τὴν οἰκογενειακὴ μορφὴ ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση του ὡς συνέπεια τῆς σεξουαλικῆς ἄπωσης. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ψυχανάλυση θὰ ἐστερεῖτο ἀσφαλῶς νέων δυνατοτήτων ἔρευνας στὸ κοινωνικὸ καὶ παιδαγωγικὸ πεδίο, ἂν ἤθελε ν' ἀρνηθεῖ τὴ διαλεκτικὴ ποὺ ἡ ἴδια ἔφερε σὲ φῶς στὴν ψυχικὴ ζωή.

IV. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ

Ἂν πάρουμε τώρα τὴν ψυχανάλυση ὡς ἀντικείμενο κοινωνιολογικῶν παρατηρήσεων, θὰ ἀντιμετωπίσουμε τὰ ἀκόλουθα ζητήματα:

1. Σὲ ποιὰ κοινωνιολογικὰ γεγονότα ἡ ψυχανάλυση ὀφείλει τὴ γέννησή της; Ποιὰ εἶναι ἡ κοινωνιολογική της σημασία;

2. Ποιὰ εἶναι ἡ θέση της στὴ σύγχρονη κοινωνία;

3. Ποιὸ εἶναι τὸ ἔργο της στὸ σοσιαλισμό;

Ἂς ἀπαντήσουμε σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα:

1. Σὰν κάθε κοινωνιολογικὸ φαινόμενο ἡ ψυχανάλυση εἶναι συνδεδεμένη μ' ἕνα δεδομένο στάδιο τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Εἶναι ὅπως καὶ ὁ μαρξισμός, προϊὸν τῆς καπιταλιστικῆς ἐποχῆς· ἀλλὰ δὲν εἶναι τόσο ἄμεσα ὡς αὐτὸς συνδεδεμένη μὲ τὴν οἰκονομικὴ βάση τῆς κοινωνίας· ὡστόσο οἱ ἔμμεσοι δεσμοὶ ποὺ τὴ συνδέουν μ' αὐτὴν μποροῦνε νὰ φανοῦν καθαρώτατα· εἶναι μιὰ ἀντίδραση στὸ ἰδεολογικὸ ἐποικοδόμημα, στοὺς πολιτικοὺς καὶ ἠθικοὺς ὅρους ποὺ ἀποτελοῦν τὸ περιβάλλον τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου. Πρόκειται κυρίως γιὰ τοὺς σεξουαλικοὺς ὅρους ὅπως διαμορφοῦνται ἀπὸ τὶς σχετικὲς θρησκευτικὲς ἰδεολογίες. Ἡ ἀστικὴ ἐπανάσταση τοῦ 19ου αἰῶνα σάρωσε κατὰ μέγα μέρος τὸν τρόπο τῆς φεουδαρχικῆς παραγωγῆς καὶ ἀντέταξε τὶς φιλελεύθερες ἰδέες της στὴ θρησκεία καὶ τοὺς ἠθικούς της νόμους. Ἀλλὰ ἡ ρήξη μὲ τὴ θρησκευτικὴ ἠθικὴ προπαρασκευάζετο ἤδη (στὴ Γαλλία λ.χ.) ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης· ἡ μπουρζουαζία φαινόταν πὼς ἔφερε τὸ σπέρμα μιᾶς ἠθικῆς, εἰδικὰ μιᾶς σεξουαλικῆς ἠθικῆς, ποὺ ἦταν ἀντίθετη πρὸς τὴν ἠθικὴ τῆς Ἐκκλησίας. Μὰ ὅταν ἡ καπιταλιστικὴ ἐξουσία καὶ οἰκονομία σταθεροποιήθηκαν, ἡ μπουρζουαζία ἔγινε ἀντιδραστική, συμφιλιώθηκε μὲ τὴ θρησκεία τὴν ὁποία εἶχε ἀνάγκη γιὰ νὰ κρατήσει ὑπὸ τὴν καταπίεσή της τὸ προλεταριάτο ποὺ εἶχε ἐμφανισθεῖ στὸ μεταξὺ καὶ ξαναπῆρε πίσω ὑπὸ μορφὴ κάπως ἀλλαγμένη, ἀλλὰ στὸ βάθος ἀπαράλλαχτη, τὴ σεξουαλικὴ ἠθικὴ τῆς

Ἐκκλησίας. Ἡ καταδίκη τῆς σαρκικῆς ἡδονῆς, ἡ μονογαμία, ἡ προγαμικὴ ἁγνότητα καὶ συνεπῶς ὁ διασκορπισμὸς τῆς ἀνδρικῆς σεξουαλικότητας, εἶχαν εὐθὺς ἀπὸ τότε μιὰ νέα οἰκονομικὴ ἔννοια, καπιταλιστικὴ αὐτὴ τὴ φορά. Ἡ μπουρζουαζία ποὺ εἶχε γκρεμίσει τὴ φεουδαρχία, ξαναπῆρε κατὰ μέγα μέρος τὶς συνήθειες καὶ τὶς πολιτικὲς ἀνάγκες τῆς φεουδαρχίας. Διαχωρίστηκε ἐπίσης ἀπὸ τὸ «λαὸ» μὲ ἀξιοπρεπεῖς ἠθικοὺς νόμους, περιορίζοντας ἔτσι ὁλοένα περισσότερο τὶς πρωτόγονες σεξουαλικὲς ἀνάγκες. Στὴν ἀστικὴ τάξη, γιὰ λόγους οἰκονομικούς, ἡ σεξουαλικὴ ἐλευθερία καταπνίγηκε ὁλότελα ἕως τὸ γάμο, καὶ ἡ ἀνδρικὴ νεολαία ἀναζητεῖ τὴν ἱκανοποίηση τῶν αἰσθήσεών της σὲ γυναῖκες καὶ κορίτσια τοῦ προλεταριάτου. Ἔτσι ἡ διπλῆ σεξουαλικὴ ἠθικὴ φανερώθηκε ξανὰ σὲ βάση καπιταλιστική. Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ ἀποσυνθέτει τὴ σεξουαλικότητα τοῦ ἀνδρὸς καὶ καταστρέφει τὴ σεξουαλικότητα τῆς γυναικός, τῆς γυναικὸς πού, λόγω τῆς ἐξέλιξής της, πρέπει νὰ μένει «ἁγνὴ» καὶ στὸ γάμο, δηλαδὴ ψυχρή, ἀπαθὴς καὶ πολλὲς φορὲς ἀποκρουστική· πρᾶμα ποὺ ἐνισχύει περισσότερο τὴ διπλῆ ἠθική, ἀφοῦ ὁ ἄντρας ἐξακολουθεῖ νὰ ζητεῖ τὴν ἱκανοποίησή του ἀπὸ τὴν προλετάρισσα γυναῖκα ποὺ περιφρονεῖ, λόγῳ τοῦ ταξικοῦ του αἰσθήματος, ἐνῶ ταυτόχρονα εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κρατεῖ τὰ προσχήματα μιᾶς ἄμεμπτης «ἠθικότητας»· μέσα του ἐπαναστατεῖ κατὰ τῆς συζύγου του, μὰ ἐξωτερικὰ ἐπιδεικνύει συναισθήματα ἀκριβῶς ἀντίθετα· μπολιάζει δὲ μὲ τὴν ἰδεολογία του τὸ γυιὸ καὶ τὴν κόρη του. Μὰ ἡ ἄπωση, ὁ μόνιμος σεξουαλικὸς ἐκφυλισμὸς γίνεται διαλεκτικὰ ἕνα στοιχεῖο καταστροφικὸ τοῦ συζυγικοῦ θεσμοῦ καὶ τῆς σεξουαλικῆς ἰδεολογίας. Εἶναι τὸ πρῶτο στάδιο τῆς κατάπτωσης τῆς ἀστικῆς ἠθικῆς· οἱ ψυχικὲς διαταραχὲς πολλαπλασιάζονται. Ἡ ἀστικὴ ἐπιστήμη, διαποτι-

σμένη καὶ αὐτὴ μὲ προλήψεις, παραγνωρίζει τὴ σεξουαλικότητα ὡς ἀντικείμενο ἔρευνας καὶ κυτάζει μὲ περιφρονητικὸ βλέμμα τοὺς συγγραφεῖς ποὺ τὰ φλέγοντα αὐτὰ ζητήματα ἀπορροφοῦν ὁλόενα καὶ ἐντονώτερα. Τὶς ψυχικὲς διαταραχές, τὴν ὑστερία καὶ τὴ γενικὴ νευρικότητα ποὺ βρίσκεται σὲ διαρκῆ αὔξηση, τὰ θεωρεῖ ἁπλούστατα ὡς συνέπειες τῆς ὑπερκόπωσης. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα ἀρχίζει νὰ διαγράφεται κάποια ἀντίδραση κατὰ τῆς ἐπιστήμης τῆς μπερδεμένης ἀπὸ τὰ ἠθικά της πέδικλα καὶ τότε ἀρχίζει ἡ δεύτερη, ἡ ἐπιστημονικὴ φάση τῆς παρακμῆς τῆς ἀστικῆς ἠθικῆς. Ἀπὸ τὰ σπλάχνα μάλιστα τῆς ἀστικῆς τάξης ὑψώθηκε ἕνας σοφὸς γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ νευρικότητα εἶναι συνέπεια τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς τοῦ σύχρονου πολιτισμοῦ (1) κι' ὅτι οἱ νευρώσεις γενικά, εἶναι λόγῳ τοῦ εἰδικοῦ χαραχτῆρα τους, σεξουαλικὲς ἀρρώστειες, ποὺ ἔχουν ὡς καταγωγή τους τὸν ὑπερβολικὸ σεξουαλικὸ περιορισμό. Ὁ σοφὸς αὐτός, ὁ Φρόϋντ, εἶναι καταραμένος καὶ ἀποκηρυγμένος ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, καὶ γιὰ καιρὸ ἐχαρακτηρίζετο τσαρλατάνος.

Ὡστόσο κρατεῖ τὴ θέση του καὶ γιὰ δεκάδες χρόνια μένει μόνος. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ γεννᾶται ἡ ψυχανάλυση, ἀντικείμενο ἀηδίας καὶ φρίκης ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐπιστήμη ἀλλὰ γιὰ ὁλόκληρο τὸν ἀστικὸ κόσμο, γιατὶ χτυπᾶ στὶς ρίζες τῆς σεξουαλικῆς ἄπωσης ποὺ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς στυλοβάτες ἀπειράριθμων συντηρητικῶν ἰδεολογιῶν (θρησκείας, ἠθικῆς κλπ.). Κάνει τὴν ἐμφάνισή της στὴν κοινωνικὴ ζωή, τὴ στιγμὴ ποὺ σ' αὐτὸ τὸ ἀστικὸ στρατόπεδο φανερώνονται σημεῖα ἑνὸς ἐπαναστατικοῦ

---

(1) Freud: «La Morale sexuelle «culturelle» et la nervosité moderne» ἐπίσης δὲ καὶ τὰ ἔργα του πάνω στὴ θεωρία τῶν νευρώσεων. «Ἅπαντα» τ. V. καὶ VIII.

κινήματος κατὰ τῶν ἰδεολογιῶν αὐτῶν. Ἡ μπουρζουάδικη νεολαία ἐξεγείρεται κατὰ τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ καὶ δημιουργεῖ τὸ δικό της «νεανικὸ κίνημα» τοῦ ὁποίου ἡ μεταμφιεσμένη σημασία εἶναι ἡ τάση πρὸς τὴ σεξουαλικὴ ἐλευθερία. Μὰ τὸ κίνημα αὐτό, μένοντας ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ προλεταριάτο, καταντᾶ ἀσήμαντο καὶ ἐξαφανίζεται ἀφοῦ ἐπιτύχει ἐν μέρει μόνο τοὺς ἀντικειμενικούς του σκοπούς. Οἱ ἀστικὲς φιλελεύθερες ἐφημερίδες πολεμήσανε ὁλοένα καὶ βιαιότερα τὶς θρησκευτικὲς προλήψεις. Ἡ ἀστικὴ φιλολογία ἄρχισε νὰ υἱοθετεῖ ἀπόψεις ὁλοένα εὐρύτερες γιὰ τὰ διάφορα ἠθικὰ ζητήματα. Ὅλα αὐτὰ τὰ φαινόμενα ποὺ προηγήθηκαν ἢ σημάδεψαν τὴν ἐμφάνιση τῆς ψυχανάλυσης, ἐξασθενήσανε. Καὶ τοῦτο γιατὶ ὅταν τὰ πράματα ἀρχίζουν νὰ γίνονται σοβαρά, κανένας πιὰ δὲν τολμᾶ νὰ φτάσει ἕως τὸ βάθος τοῦ προβλήματος καὶ ν᾽ ἀντλήσει τὰ ἐπιβαλλόμενα συμπεράσματα· τὸ οἰκονομικὸ συμφέρο πρωτεύει καὶ ὑποβοηθεῖ μάλιστα μιὰ συμμαχία μεταξὺ τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Κοινωνιολογικὰ ὁ μαρξισμὸς ἐσήμαινε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἄρχιζε νὰ ἀντιλαμβάνεται τοὺς οἰκονομικοὺς νόμους, τὴν ἐκμετάλλευση τῆς πλειοψηφίας ἀπὸ μιὰ μειοψηφία· τὸ ἴδιο καὶ ἡ ψυχανάλυση ἐσήμαινε ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ ἀποκτοῦν συνείδηση τῆς κοινωνικῆς σεξουαλικῆς ἄπωσης.

Αὐτὴ εἶναι, ἀπὸ κοινωνικὴ ἄποψη, ἡ βασικὴ ἔννοια τῆς φροϋδικῆς ψυχανάλυσης. Ὑπάρχει ὡστόσο μιὰ οὐσιώδης διαφορά. Ἐνῶ ἡ μιὰ τάξη ἐκμεταλλεύεται καὶ ἡ ἄλλη ὑφίσταται τὴν ἐκμετάλλευση, ἡ σεξουαλικὴ ἄπωση εἶναι φαινόμενο κοινὸ καὶ γιὰ τὶς δυὸ τάξεις. Ἱστορικά, μάλιστα, ἡ ἄπωση εἶναι φαινόμενο ἀρχαιότερο ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση μιᾶς τάξης ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ποσοτικὰ ὅμως δὲν εἶναι ἡ ἴδια καὶ στὶς δυὸ τάξεις. Στὶς

ἀρχὲς τοῦ καπιταλισμοῦ δὲν ὑπῆρχε περιορισμὸς ἢ ἄπωση τῆς σεξουαλικότητας στὸ προλεταριάτο, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ «Κεφάλαιο» τοῦ Μὰρξ καὶ τὴν «Κατάσταση τῶν ἐργαζομένων τάξεων στὴν Ἀγγλία» τοῦ Ἔνγκελς. Ἡ σεξουαλικὴ μορφὴ τοῦ προλεταριάτου ἐχαρακτηρίζετο μονάχα καὶ ἐπηρεαζόταν ἀπὸ τὴν ἀξιοθρήνητη κοινωνική του κατάσταση—θὰ μποροῦσε ἐξ ἄλλου νὰ πεῖ κανεὶς τὸ ἴδιο καὶ σήμερα γιὰ τὸ λοῦμπεν-προλεταριάτο. Ἀλλὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς καπιταλιστικῆς ἐξέλιξης, ὅταν ἡ ἄρχουσα τάξη, κατὰ τὸ μέτρο ποὺ τὰ συμφέροντά της τὸ ἀπαιτοῦσαν, ἄρχισε νὰ λαμβάνει διάφορα κοινωνικὰ μέτρα, ἄρχισε καὶ μιὰ συνεχὴς καὶ συστηματικὴ ἀστικοποίηση τοῦ προλεταριάτου. Ἡ σεξουαλικὴ ἄπωση ἄσκησε ἔκτοτε τὴ βλαβερή της ἐπίδραση στὴν ἐργατικὴ τάξη, χωρὶς ὡστόσο νὰ πάρει ἀναλογίες τόσο μεγάλες ὅσο στὴ μικροαστικὴ τάξη, ποὺ εἶναι πάντα βασιλικώτερη καὶ τοῦ βασιλέως καὶ ποὺ σέβεται τὸ ἠθικὸ ἰδεῶδες τοῦ προτύπου της, τῆς μεγαλοαστικῆς τάξης, περισσότερο αὐστηρὰ ἀπὸ τὴν τελευταία —ποὺ κατάβαθά της ἔχει ἀπὸ μακροῦ ἀποτινάξει αὐτὸ τὸν ἠθικὸ ζυγό.

Ἡ τύχη λοιπὸν τῆς ψυχανάλυσης στὴν ἀστικὴ κοινωνία εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴ στάση τῆς μπουρζουαζίας ἀπέναντι τῆς σεξουαλικῆς ἄπωσης καὶ τῆς καταστολῆς της.

2. Τὸ ζήτημα ποὺ τίθεται εἶναι τὸ ἀκόλουθο: Ἡ μπουρζουαρζία μπορεῖ ν' ἀνεχθεῖ τὴν ψυχανάλυση χωρὶς στὸ τέλος νὰ ἐπηρεασθεῖ, δοθέντος, φυσικά, ὅτι οἱ ψυχαναλυτικὲς ἔννοιες καὶ οἱ ψυχαναλυτικοὶ ὁρισμοὶ δὲν ρευστοποιοῦνται οὔτε χάνουν σιγὰ-σιγὰ ὅλη τους τὴ σημασία;

Αὐτὸς ὁ δημιουργὸς τῆς ψυχανάλυσης εἶχε γίνει μάντις κακῶν γιὰ τὴν τελευταία. Σκεφτόταν, δηλαδή, ὅτι ὁ κόσμος μὴ μπορώντας νὰ τὶς ἀνεχθεῖ,

θὰ ἐξασθένιζε κατὰ ἕνα οἱοδήποτε τρόπο τὶς ἀνακαλύψεις του. Εἶναι φανερὸ πὼς δὲν ἐννοοῦσε παρὰ ἕνα μέρος τῆς κοινωνίας, τὴν ἀστικὴ τάξη· τὸ προλεταριάτο δὲν ξέρει ἀκόμη τίποτε ἀπὸ ψυχανάλυση οὔτε ἔμαθε νὰ τὴ μελετᾶ. Ἐνῶ λοιπὸν δὲ μποροῦμε ἀκόμη νὰ ξέρουμε ποιὰ θὰ εἶναι ἡ στάση του ἀπέναντι τῆς ψυχανάλυσης, σωρεία ἄλλων ἐνδείξεων μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὴ στάση τοῦ ἀστικοῦ κόσμου.

Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς σεξουαλικῆς ἄπωσης ἐξηγεῖ γιατὶ ἡ ψυχανάλυση δὲν γίνεται δεκτή. Ἀλλὰ πῶς χρησιμοποιεῖ ὁ ἀστικὸς κόσμος τὴν ψυχανάλυση κατὰ τὸ μέτρο ποὺ δὲν τὴν καταδικάζει; Ὑπάρχουν δυὸ πλευρὲς ἄξιες ἐξετάσεως: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ ἐπιστήμη καὶ πρὸ παντὸς ἡ ψυχολογία καὶ ἡ ψυχιατρικὴ κι' ἀπ' τὴν ἄλλη ὁ ἀνίδεος κόσμος. Ἡ ἀμφιβολία ποὺ ἐξέφρασε μιὰ μέρα ὁ Φρόϋντ ὑπὸ μορφὴ εἰρωνίας ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς μὲν καὶ γιὰ τοὺς δέ: ἂν παραδέχουνται τὴν ψυχανάλυση, ἔλεγε, θὰ εἶναι ἄραγε γιὰ νὰ τὴ διατηρήσουν ἢ γιὰ νὰ τὴν ἐξοντώσουν;

Ὅταν συναντᾶ κανεὶς τὴν ψυχανάλυση στὰ χέρια ἐκείνων ποὺ δὲν τὴ κατέχουν πραγματικά, δὲν ἀναγνωρίζει πιὰ τὸ ἔργο τοῦ Φρόϋντ: Ὅσο γιὰ τὴ σεξουαλικότητα, ἔστω, ἀλλὰ γιὰ σκεφθεῖτε τὶς ὑπερβολὲς...Καὶ τί τὴν κάνετε τὴν ἀνθρώπινη ἠθική; Ἡ ἀνάλυση, πολὺ καλή... μὰ καὶ ἡ σύνθεση δὲν εἶναι λιγώτερο ἀναγκαία. Κι' ὅταν ὁ Φρόϋντ ἄρχισε νὰ οἰκοδομεῖ τὴν ψυχολογία τοῦ ἐγὼ στὴ σεξουαλικὴ θεωρία του, ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος ἄφισε στεναγμὸ ἀνακούφισης: Ἐπὶ τέλους! ὁ Φρόϋντ ἄρχισε νὰ βάζει χαλινὸ στοὺς παραλογισμούς του... Ἐπὶ τέλους! ὁ λόγος ξαναγύριζε σ' ὅτ,ι ὑπάρχει «ἀνώτερο» στὸν ἄνθρωπο καὶ κυρίως στὴν ἠθική... Καὶ σὲ λίγο καιρὸ γιὰ τίποτε ἄλλο δὲν ἐγίνετο λόγος παρὰ γιὰ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγώ, ἀφοῦ ἡ σεξουα-

λικότητα «φυσικὰ ὑπενοεῖτο». Μιλούσανε γιὰ μιὰ νέα ἐποχὴ τῆς ἀνάλυσης, γιὰ μιὰ Ἀναγέννηση... Κοντολογὶς ἡ ψυχανάλυση γινόταν κοινωνικὰ ἀποδεκτή. Ὄχι λιγώτερο ἀπελπιστικὴ καὶ περισσότερο ἀποκρουστικὴ εἶναι ἡ κατάσταση στὸ πολὺ κοινό. Ὑπὸ τὴν πίεση τῆς ἀστικῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς πῆρε τὴν ψυχανάλυση σὰν ἕνα συρμὸ ποὺ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ ἱκανοποιήσει τὴ λαγνεία του. Ἀναλύουν ἀμοιβαῖα τὰ συμπλέγματά της· στὸ σαλόνι, τὴν ὥρα τοῦ τσαγιοῦ, μιλᾶνε γιὰ τὸ συμβολισμὸ τῶν ὀνείρων. Συζητοῦν χωρὶς τὴν ἐλάχιστη ἁρμοδιότητα. Εἶναι ὑπὲρ ἢ ἐναντίον τῆς ἀνάλυσης κι' ὁ ἕνας ἐνθουσιάζεται γιὰ τὴ μεγαλειώδη «ὑπόθεση», ἐνῶ ὁ ἄλλος, ὄχι λιγώτερο ἀνίδεος, εἶναι πεπεισμένος ὅτι ὁ Φρόϋντ εἶναι ἕνας τσαρλατάνος καὶ ἡ θεωρία του ἁπλῆ σαπουνόφουσκα. «Στὸ κάτω-κάτω, ἐρωτᾶ ὁ «κριτικός», τὶ θέλει αὐτὴ ἡ ἀποκλειστικὴ ὑπερτροφία τῆς σεξουαλικότητας, σὰν νὰ μὴ ὑπῆρχε τίποτε ἀνώτερο ;». Κι' ὁ ἴδιος δὲν ξαίρει νὰ μιλήσει γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ γιὰ τὴ σεξουαλικότητα. Στὴν Ἀμερικὴ συγκροτοῦνται ἑνώσεις καὶ σύλλογοι ψυχαναλυτικῶν συζητήσεων. Ἡ περίσταση εἶναι εὐνοϊκή· πρέπει νὰ τὴν ἐκμεταλλευθοῦν : ἐξαντλεῖ κανεὶς τὴν ἀνικανοποίητη σεξουαλικότητά του καὶ ταυτόχρονα κερδίζει πολλὰ λεφτὰ μὲ μιὰ πρακτικὴ μέθοδο ποὺ τολμᾶ νὰ ὀνομασθεῖ ψυχανάλυση. Ἡ «ψυχανάλυση» ἔγινε καλὴ ὑπόθεση.

Εἴδαμε ποῦ βρίσκονται τὸ πράγματα ἔξω ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση. Ἂς δοῦμε τώρα πῶς εἶναι καὶ μέσα σ' αὐτήν. Λιποταξία πάνω στὴ λιποταξία· οἱ ἐρευνητὲς δὲν ἀντέχουν στὴν πίεση τῆς σεξουαλικῆς ἄπωσης. Ὁ Γιούγκ [Jung] ἀναποδογυρίζει ὅλη τὴν ψυχαναλυτικὴ θεωρία ποὺ ὥστόσο στέκει καλὰ στὰ πόδια της, γιὰ νὰ φτειάσει ἀπ' αὐτὴν μιὰ θρησκεία ὅπου δὲ γίνεται πιὰ λόγος γιὰ σε-

ξουαλικότητα. Ἐπίσης ἡ σεξουαλικὴ ἄπωση ὁδηγεῖ τὸν Ἄντλερ στὴ θεωρία ὅτι ἡ σεξουαλικότητα δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ ἐνστίκτου τῆς δυνάμεως, θεωρία ποὺ τὸν φέρει σὲ πλήρη ρήξη μὲ τὴν ψυχανάλυση. Ὁ Ράνκ [Rank], ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ εὐφυεῖς μαθητὲς τοῦ Φρόϋντ, διαλύει τὴν ἔννοια τῆς λίμπιντο στὴν ψυχολογία τοῦ ἐγώ, φτάνοντας ἔτσι στὴ θεωρία του περὶ τοῦ μητρικοῦ σώματος καὶ τοῦ ἐκ «γενετῆς τραύματος» καὶ καταλήγοντας ν᾽ ἀρνηθεῖ τὶς βασικὲς ἔννοιες τῆς ψυχανάλυσης. Διαρκῶς ἡ σεξουαλικὴ ἄπωση παλαίει κατὰ τῆς ψυχανάλυσης. Ἡ ἐργασία τοῦ κατευνασμοῦ, τῆς ἐξασθένησης, ποὺ τείνει πάντα στὸ συμβιβασμό, γινόμενη ἀπὸ ψυχαναλυτικοὺς κύκλους, ἀποδεικνύει πόσο οἱ τελευταῖοι εἶναι κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ ὑποτελεῖς. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐμφάνισης τοῦ ἔργου τοῦ Φρόϋντ ποὺ τιτλοφορεῖται: «Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Ἀπρόσωπον» μιλᾶνε μὲ δυσφορία γιὰ τὴ λίμπιντο καὶ προσπαθοῦνε νὰ ἀναγάγουνε στὸ ἐγὼ ὅλη τὴ θεωρία τῶν νευρώσεων· διακηρύττουν ὅτι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἀσυνειδήτου αἰσθήματος τῆς ἐνοχῆς ἀποτελεῖ τὴν πρώτη αὐθεντικὴ ἐπιτυχία τοῦ Φρόϋντ καὶ ὅτι τώρα μονάχα φτάνουμε στὴν οὐσία τῶν πραγμάτων.

Ἡ τάση πρὸς τὸ συμβιβασμὸ καὶ στὴν ὑποχώρηση μπρὸς στὴν ἀστικὴ σεξουαλικὴ ἠθική, ἐμφανίζεται καθαρώτατα στὴ θεραπευτικὴ τῶν νευρώσεων, ὅπου πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθεῖ πρακτικὰ στὸ ἄτομο, μέσα στὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία, μιὰ θεωρία ἐξαιρετικὰ ἐπαναστατική. Ἡ κοινωνικὴ θέση τοῦ ψυχαναλυτῆ τοῦ ἀπαγορεύει νὰ ἐξηγήσει μὲ εἰλικρίνεια ὅτι ἡ σημερινὴ σεξουαλικὴ ἠθική, ὅτι ὁ γάμος, ἡ ἀστικὴ οἰκογένεια, ἡ ἀστικὴ μόρφωση δὲ μποροῦνε νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τὴ ριζικὴ ψυχαναλυτικὴ κοῦρα τῶν νευρώσεων. Μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίζουν ὅτι οἱ οἰκογενειακὲς συνθῆκες εἶναι ἀπελ-

πιστικές, ὅτι τὸ περιβάλλον τοῦ ἀρρώστου εἶναι συνήθως τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο γιὰ τὴ θεραπεία του— ὥστόσο φοβᾶνται, γιὰ λόγους ποὺ καταλαβαίνει κανεὶς εὔκολα νὰ ἀντλήσουν ἀπὸ τὶς διαπιστώσεις αὐτὲς τὰ λογικά των συμπεράσματα. Καταλήγουν ἔτσι νὰ παραμορφώνουν τὴν ἔννοια τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας καὶ τῆς προσαρμογῆς στὴν πραγματικότητα, ὑπονοώντας μ᾽ αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν πλήρη ὑποταγή τους στὶς κοινωνικὲς συνθῆκες ποὺ δημιούργησαν τὴ νεύρωση.

Ὁ σήμερα καπιταλιστικὸς λοιπὸν τρόπος τῆς ζωῆς τῆς ψυχανάλυσης τὴν πνίγει ταυτόχρονα καὶ ἐκ τῶν ἔξω καὶ ἐκ τῶν ἔσω. Ὁ Φρόϋντ ἔχει δίκιο: ἡ ἐπιστήμη του παρακμάζει. Ἀλλὰ προσθέτουμε ἐμεῖς: μέσα στὴν ἀστικὴ κοινωνία. Ἂν δὲν προσαρμόζεται σ᾽αὐτήν, δὲν ὑφίσταται γιὰ τὴν ψυχανάλυση κανεὶς φόβος· ἀλλὰ ἂν προσαρμοσθεῖ ὑφίσταται τὴν ἴδια τύχη μὲ τὸ μαρξισμὸ στὰ χέρια τῶν σοσιαλρεφορμιστῶν· δηλαδὴ πεθαίνει ἐκφυλιζόμενη, καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς θεωρίας τῆς λίμπιντο. Ἡ ἐπίσημη ἐπιστήμη, εἴτε μὲ τὴν προσαρμογή της εἴτε χωρὶς αὐτήν, δὲν θέλει ν᾽ ἀκούσει νὰ γίνεται λόγος, γιατὶ ἡ κοινωνική της ὑποτέλεια δὲν τῆς ἐπιτρέπει νὰ τὴν παραδεχθεῖ. Οἱ ἀναλυτὲς τοὺς ὁποίους ἡ ἔκταση τῆς ψυχανάλυσης καθιστᾶ αἰσιοδόξους, ἀπατῶνται χονδροειδῶς. Ἡ ἔκταση αὐτὴ σημαδεύει ἀκριβῶς τὴν ἀρχὴ τῆς παρακμῆς της.

Μιὰ ποὺ ἡ ψυχανάλυση λοιπόν, ἐφαρμοζόμενη χωρὶς κανενὸς εἴδους ἐξασθένηση, ὑποσκάπτει τὴν ἀστικὴ ἰδεολογία, μιὰ ποὺ ἀκόμη ἡ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία ἀποτελεῖ τὴ βάση ἐλεύθερης ἀνάπτυξης τῆς διανόησης καὶ τῆς σεξουαλικότητας, ἡ ψυχανάλυση δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει ἄλλο μέλλον παρὰ μέσα στὸ σοσιαλισμό.

3. Εἴδαμε ὅτι ἡ ψυχανάλυση δὲ μπορεῖ ν᾽ ἀν-

τλήσει ἀφ᾽ ἑαυτῆς μιὰ κοσμοθεωρία, ἕνα σύστημα φιλοσοφικὸ καὶ συνεπῶς ὅτι δὲ μπορεῖ ν᾽ ἀντικαταστήσει κανένα ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα φιλοσοφικὰ συστήματα, ἀλλὰ συνεπάγεται μιὰ ἀναθεώρηση ἀξιῶν· ἐφαρμοζόμενη πρακτικὰ στὸ ἄτομο καταστρέφει τὴ θρησκεία, τὴν ἀστικὴ σεξουαλικὴ ἰδεολογία καὶ ἐλευθερώνει τὴ σεξουαλικότητα. Αὐτὰ ὅμως εἶναι ἀκριβῶς καὶ τὰ ἰδεολογικὰ καθήκοντα τοῦ μαρξισμοῦ. Ὁ μαρξισμὸς ἀνατρέπει τὶς παλιὲς ἀξίες μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἐπανάσταση καὶ τὴ ματεριαλιστικὴ φιλοσοσοφία· ἡ ψυχανάλυση κάνει ἢ θὰ μποροῦσε νὰ κάνει τὸ ἴδιο στὸν ψυχολογικὸ τομέα. Ἀλλά, καταδικασμένη νὰ εἶναι στὴν ἀστικὴ κοινωνία κοινωνικῶς ἀδρανής, δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει ἀποτελεσματικότητα παρὰ μετὰ **τὴν τελείωση τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης**. Πολλοὶ ψυχαναλυτὲς πιστεύουν ὅτι ἡ ψυχανάλυση μπορεῖ νὰ μεταβάλει τὸν κόσμο μὲ τὴν ἐξέλιξη καὶ ν᾽ ἀντικαταστήσει ἔτσι τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Αὐτὸ εἶναι μιὰ καθαρὴ οὐτοπία στηριγμένη στὴν ἀπόλυτη παραγνώριση τῶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων.

Ἡ μέλλουσα κοινωνικὴ σημασία τῆς ψυχανάλυσης φαίνεται νὰ συγκεντροῦται σὲ τρία ἐπίπεδα:

1. **Στὴν ἐξερεύνηση τῆς ἱστορίας τῆς πρωτόγονης ἀνθρωπότητας** ὡς βοηθητικῆς ἐπιστήμης στὸ πλαίσιο τοῦ ἱστορικοῦ ματεριαλισμοῦ. Ἡ ἱστορία τῆς πρωτόγονης ἀνθρωπότητας, συμπυκνωμένη στοὺς μύθους, στὰ ἔθιμα καὶ στὰ ἤθη τῶν σύγχρονων πρωτόγονων λαῶν δὲν εἶναι προσιτή, ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἄποψη, στὴν κοινωνιολογικὴ θεωρία τοῦ Μάρξ. Ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲ μπορεῖ νὰ γίνει γόνιμη παρὰ ἂν οἱ ἀναλυτὲς ἀποκτήσουν ἰσχυρὰ κοινωνιολογικὴ καὶ οἰκονομικὴ κατάρτιση καὶ ἐγκαλείψουν τὶς ἰντιβιντουαλιστικὲς καὶ ἰδεαλιστικὲς ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης.

2. Στὸ πεδίο τῆς **ψυχικῆς ὑγιεινῆς**, ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ παρὰ βασιζόμενη στὴ σοσιαλιστικὴ οἰκονομία. Σὲ μιὰ ρυθμισμένη οἰκονομία μπορεῖ ν' ἀξιώσει κανεὶς καὶ μιὰ **ρυθμισμένη γενετησιακὴ οἰκονομία**, πρᾶγμα ὁλότελα ἀδύνατο γιὰ τὴ μᾶζα μέσα στὸ ἀστικὸ καθεστὼς καὶ δυνατὸ σὲ ὡρισμένα μόνο μεμονωμένα ἄτομα. Μονάχα στὸ σοσιαλισμὸ ἡ ἀτομικὴ θεραπευτικὴ τῶν νευρώσεων μπορεῖ νὰ βρεῖ ἀντάξιό της πεδίο δράσης.

3. Στὸ πεδίο τῆς **μόρφωσης**, ὡς ψυχολογικὴ βάση τῆς σοσιαλιστικῆς παιδείας. Δοθέντος ὅτι ἡ ψυχανάλυση ἔχει πλήρη γνώση τῆς ψυχικῆς ἀνάπτυξης τοῦ παιδιοῦ πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ἀπαραίτητη. Στὴν ἀστικὴ κοινωνία, ὡς ἐπιστήμη βοηθητικὴ τῆς παιδαγωγικῆς, εἶναι καταδικασμένη στὴ στειρότητα ἂν μὴ σὲ κάτι χειρότερο. Στὴν κοινωνία αὐτὴ δὲ μπορεῖ νὰ μορφώσει κανεὶς τὸ παιδὶ ἀλλοιώτικα παρὰ στὸ ἀστικὸ πνεῦμα. Τὸ νὰ θέλει νὰ μεταβάλει κανεὶς μιὰ μόρφωση μὲ μιὰν ἄλλη, εἶναι σὰ νὰ ἐπιζητεῖ νὰ ἐπιτύχει μιὰ χιμαιρικὴ μεταβολὴ ἐφ' ὅσον τὸ καθεστὼς ὑφίσταται· γι' αὐτὸ **πρὶν** ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση ἡ ψυχαναλυτικὴ παιδαγωγικὴ δὲ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ παρὰ στὸ πνεῦμα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ οἱ παιδαγωγοὶ ποὺ ἀναλαμβάνουν νὰ τροποποιήσουν αὐτὴ τὴν κοινωνία ἀπειλοῦνται μὲ τὴν τύχη τοῦ παπᾶ ἐκείνου ποὺ πῆγε κάποτε στὸ σπίτι ἑνὸς ψυχορραγοῦντος ἀθέου, ὑπαλλήλου ἀσφαλιστικῆς ἑταιρείας γιὰ νὰ τὸν ἐξομολογήσει κ' ἔφυγε ὄχι μόνο χωρὶς νὰ τὸν ἐπαναφέρει στὸ δρόμο τοῦ Θεοῦ μὰ ὑπόγραψε κι' ὁ ἴδιος ἕνα ἀσφαλιστικὸ συμβόλαιο. Ἡ κοινωνία εἶναι πιὸ δυνατὴ ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες καὶ τάσεις μερικῶν ἀπὸ τὰ **μεμονωμένα** μέλη της.

ΤΕΛΟΣ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ
ΣΕ ΛΙΓΕΣ ΜΕΡΕΣ

ΦΡΟΫΔΙΣΜΟΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ, ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ὑπὸ I. SAPIR

Ἔργο γραμμένο σ' ἀπάντηση τοῦ βιβλίου τοῦ W. REICH: «Ψυχανάλυση καὶ διαλεκτικὸς ὑλισμός».

Δραχ. 10